

МІЖ ОКЦИДЕНТАЛІЗМОМ ТА ОРІЕНТАЛІЗМОМ: ORDO SANCTI BASILII MAGNI RUTHENORUM В РЕЛІГІЙНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ МУКАЧІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (ДО ПОЧАТКУ ХХ ст.)

У даній розвідці робиться спроба глибше ознайомитися з історією василіанського чину серед русинів Верхньої Угорщини (Felvidék-ку) починаючи від появи перших монастирських осередків чернецтва східного обряду до розпаду Австро-Угорщини. Дослідження також передбачає розгляд історії василіан Закарпаття в значно ширшому, – угорському і галицькому, – порівняльно-онтологічному дискурсі, що дозволить розширити часові і просторові бачення орієнтальних і окцидентальних характеристик в середовищі Чину Святого Василя Великого до і після “йосифіансько”-“февроніанського” втручання в життя монастирів.

На Сході монахи не були зорганізовані у Василіанський чин у сучасному розумінні цього слова, бо св. Василій Великий (329-379 рр.) не заснував ніякого “чину” чи тим більше “ордену”, ані не залишив сталого статуту чернечого життя, як це згодом зробили на Заході різні засновники чинів – св. Венедикт, св. Франциск та ін. “Ширші і Коротші Правила” та інші писання св. Василя мали дуже великий авторитет і вплив на дальший розвиток спільного чернечого життя. Саме тому східні ченці з часом почали себе представляти на Заході як “василіани” та члени “Чину св. Василя Великого”. Терміни “Василіанський чин” і “василіани” вперше з’являються в на Сицилії у XII ст. За часів папи Гонорія III (1216-1227 рр.) ці назви вживаються у напських документах, а згодом і в тих країнах, де проживали ченці грецької віри (grecasi ritus).

На відміну від Західної Церкви, де швидко розвинулися різні інститути посвяченого життя, на українських землях, що перебували під владою католицьких країн, упродовж століть існував єдиний чернечий стан, до якого належали усі монастирі, хоча якогось структурного зв’язку чи адміністративного

підпорядкування між ними тривалий час не було. Тривалий час поділ існував лише між так званим "чоршим" – чернечим і "білим" – парафіяльним духовенством, а відмінність між ними підсилювалася здебільшого тим, що останні мали право перед висвяченням одружуватися. На українських землях, що входили до складу Литви і Польщі, назва "Василіанський чин" і "василіани" з'являється в середині XIV ст. для означення монахів східного обряду і вирізнення їх від латинського чернецтва. У XV–XVI ст. на фоні загальної кризи східного християнства загалом і Руської Церкви зокрема, спостерігається відчутний занепад чернецтва: в багатьох монастирях зовсім не було ченців, а інших – жили самі "ігумени", і то часто світські люди, які прагнули збагатитися за рахунок монастирського господарства. До загального занепаду спричинилися ще й такі фактори, як татарська навала, привілейоване становище римокатоликів та пов'язане з цим право патронату, симонія і духовний занепад, нехтування дисципліною й усталеними нормами поведінки, брак освіти, несприятливі політичні обставини тощо. Водночас у Католицькій Церкві, навпаки, спостерігається тенденція до відродження чернечого життя, особливо після Тридентського собору (1545-1563 рр.).

Після переходу частини Київської митрополії під юрисдикцію Римського престолу внаслідок Берестейської унії 1596 р. спостерігається намагання і руської церковної ерархії оновити чернече життя і пристосувати його до нових суспільних і еклезіальних реалій, беручи за взірць спосіб існування й форми діяльності тих чи інших згромаджень Латинської Церкви. Оскільки у Східній Церкві єпископи за традицією здебільшого обиралися з-поміж чернечого кліру (принаймні до другої половини XVIII ст. – авт.), то засновники чину на Русі сподівалися через реформування чернецтва піднести загальний духовний та інтелектуальний рівень усієї Церкви задля поширення й зміцнення унії. Загалом же на ченців покладалася надія на зміцненні Уніятської Церкви шляхом підготовки кліру із числа василіан, а також проведення ними місійної роботи серед східних слов'ян. На Берестейському синоді 1595 р. постановили: "Архімандрити, ігумени, монахи та їхні монастирі підлягають послухові єпископу єпархії, в якій живуть, за

давньою традицією". Так, під впливом монахів-кармелітів у січні 1605 р. Іван Велямин Рутський (чернече ім'я – Йосиф) написав "Виклад одного Русина про виправлення устрою у грецькому обряді", а на початку 1617 р. завдяки його ініціативі уже як уніатського митрополита та духовному наставництву Йосафата Кунцевича, на українсько-білоруських землях Київської митрополії постала Конгрегація Пресвятої Тройці Чину св. Василя Великого, структурно організована на кшталт західних орденів, передусім єзуїтів. На першу генеральну канітулу ордену прибули представники п'яти монастирів. Отже, статут василіан поєднав у собі риси східно-православного (грецького) орієнтального і західно-католицького (латинського) окцидентального чернецтва.

У 1622 р. новий понтифік Григорій XV створює спеціальну структуру Римської курії під назвою "Конгрегація поширення віри" ("Congregatio propaganda fide"), завданням якої була місійна робота серед православних і протестантів. На засіданні від 5 листопада 1622 р. (перше засідання Конгрегації відбулося 14 січня 1622 р.), присутні на ньому папа Григорій XV, кардинали Октавіо Бандіні – відповідальний саме за територію польського нунція, та М.Барберіні – майбутній папа Урбан VIII, всупереч польським католицьким єпископам, висловилися за збереження унії і її обрядів. На прохання митрополита В.Рутського і папського нунція в Речі Посполитій в 1623 р. польський король погодився призначати єпископів тільки із членів ордену василіан. У 1624 р. (7 лютого та 7 липня) папа Урбан VIII заборонив об'єднання двох обрядів без дозволу Риму, підтвердив вимоги Апостольської столиці щодо рівноправного існування грецького і латинського обрядів. Вказівки стосувалися і ченців ордену св.Василія Великого. 23 липня 1624 р. колегія кардиналів порушила питання про статус ордену василіан. Рішення було однозначне: поширити на нього дію бреве папи Павла V від 23 травня 1606 р., яке визначало статус василіан-католиків. Та просте перенесення католицького статусу на уніатський великого ефекту не дало. Тому 4 жовтня 1624 р. Конгрегація поширення віри ще раз більш скрупульозно розглянула всі аспекти реформи ордену василіан: кардинальське рішення зобов'язувало об'єднати усіх уніатських василіан в

одну організацію (Конгрегацію), на чолі якої повинен стояти "Генерал", або "Архімандрит всея Руси". Проте аж у 1631 р. Конгрегація була офіційно затверджена папою Урбаном VIII, а вже на час смерті Й.Рутського (1637 р.) до Василіанського чину належало 36 монастирів і біля 160 ченців.

Згідно цієї реформи монахи й надалі продовжували підлягати владі місцевого єпископа, який щодо них мав певні визначені права (всього 8 пунктів), з-поміж яких, зокрема й такі: а) єпископ дає дозвіл засновувати нові монастирі, келії та будь-яке помешкання для монахів...; б) єпископ затверджує і благословляє вибраних монахами ігуменів. Одночасно Новгородська капітула ченців василіан 1617 р. постановила, що Чин повинен отримати в короля привілей, згідно з яким єпископами можуть бути лише ченці-василіани. У 1626 р. Кобринський синод додав до Берестейського рішення 1595 р., що "монахи нашого згромадження не можуть бути прийняті нашим єпископом без чіткого дозволу, виданого листом від настоятеля". Нарешті 1635 р. король Владислав IV зобов'язує митрополита призначати єпископів лише з числа монахів-василіан. Ця практика була затверджена і Замоським синодом 1720 р., який, крім іншого, також постановив: "Ніхто не може зложити такого ісповідання, хто перед тим не провів у стінах монастиря рік і шість тижнів монашого випробування за постановами і звичаями чину Св. Василя Великого". Але в другій половині XVIII ст. Марія Терезія її скасувала.

Та проти введеної практики В.Рутським про підпорядкування монастирів митрополиту, а не єпископам, на території яких вони існували, виступали єпископи, які не бажали втрачати вплив на монастирі. 15 червня 1643 р. Конгрегація поширення віри прийняла декрет щодо статусу ордену св.Василя Великого, а подальші всі аспекти його життєдіяльності вирішувала партикулярна конгрегація. Що ж до домагання митрополита про підпорядкування йому уніатських монастирів остаточно було вирішено в січні 1649 р. спеціальним бреве папи Інокентія X. Отже, Чин св.Василя Великого, як і уся Уніатська Церква, завдяки підтримці Апостольського престолу та активній реформаторській діяльності митрополита В.Рутського, отримав організованого статусу як повноцінний

чернечий орден лише під середину XVII ст. У такому реформованому вигляді ченці ордену василіан поширили унію і серед русинів Верхньої Угорщини.

Василіанський чин посідав певні позиції у церковній ієрархії. Із приходом на Києво-Галицьку митрополічу кафедру Юрія Винницького (1708-1713 рр.) було змінено усталену практику вибору митрополита, що був одночасно протектором василіанського чину. На теренах Львівської, Перемиської та Луцької єпархій василіанський чин нараховував на той час 59 монастирів. Митрополит намагався вивести василіан з-під юрисдикції Львівського єпископа і приєднати їх до Свято-троїцької василіанської провінції з центром у Вільно, адже після прийняття унії західноукраїнськими єпархіями василіанські чернечі осередки у них так і не виявили бажання приєднатися до основної частини чернечого згромадження. У кожній із приєднаних єпархій було обрано провінційного єпархіального настоятеля, який виконував функції генерального вікарія єпископа у справах чернецтва та монастирів, які, у свою чергу, керувалися приписами єпархіального права. Добре розумів необхідність реорганізації уніатських церковних, зокрема, чернечих структур, правового поля їх функціонування, протоархімандрит чину василіан, Володимиро-Берестейський єпископ, митрополит Лев Кішка (1714-1728 рр.). Поширений напередодні Замоського собору 1717 р. невідомим автором "Проект на знищення Русі", передбачав "розширення римо-католицької віри" і "викорінення грецьких обрядів". Проти більш схильних до латинізації (ширше – окциденталізації) обрядових і літургійних практик Східної Церкви ченців-василіан, Собор у Замості 1720 р. взяв курс на усунення їх від керівництва парафіями. При кожному монастирі, який налічував більше як 12 ченців мала бути заснована богословська школа, в якій могли б навчатися також представники світського духовенства. Собор ухвалив провести поступове приєднання василіанських спільнот західно-руських земель до литовсько-білоруських чернечих згромаджень. Внутрішнє життя монастирів унормовувалося чернечими правилами-статутами. Керівництво на чернечих капітулах було покладено на митрополита Уніатської Церкви.

Реалізація постанов Замоського собору випала на долю нового уніатського митрополита Анастасія Шептицького (1729-1746 рр.). У заснованій ним друкарні в Уневі (що призвело до конфлікту з монополістом у справі видання богослужбової літератури Львівською Ставропігією), він видає новий "Літургікон" (1732 р.) та ієрейський "Часослов" (1734 р.). Згідно рішення Замоського собору усі католицькі обителі Речі Посполитої, що управлялися згідно з давнім східним устроєм, повинні були належати до єдиного Василіанського чину. Так, 1739 р. у Львові було створено "польську", або як її ще називали, "коронну" чи "руську" провінцію василіан. До "Конгрегації Покрови Матері Божої", названу "Руською Коронною" увійшли монастирі на території Холмської, Володимирської, Луцької, Львівської та Перемиської єпархій. Водночас василіани продовжували боротьбу за свою автономію та посилення і без того вагомому впливу на управління Церквою. У 1742 р. Конгрегація поширення віри видала декрет про вилучення василіанських монастирів з-під юрисдикції уніатського митрополита. У 1743 р. за наказом папи Бенедикта XIV (понтифіка, що того ж року проголосив "вищість латинського обряду" ("praestantia ritus latini") над усіма іншими обрядами), на загальній капітулі у Дубні ця чернеча провінція об'єдналася з Свято-троїцькою василіанською провінцією в єдиний Чин Василіан під проводом одного протоархимандрита. У тому ж наказі папа дорікав василіанам у тому, що вони занедбують освіту, шкільництво, гальмуючи тим самим, розвиток власної Церкви.

До 1743 р. Василіанський чин керувався "Загальними правилами св. Отця нашого Василя Великого, Архієпископа Кесарійського", "Партикулярними правилами" та "Капітульними конституціями". Станом на 1744-1748 рр. в обох провінціях ЧСВВ нараховувалося 188 монастирів з 1 100 монахами. Починаючи з 1743 р. зусиллями василіан створюється мережа не лише богословських, але й народних шкіл, активізується просвітницька діяльність монахів. У 1761 р. з ініціативи майбутнього уніатського митрополита П.Володкевича у Почаївському монастирі почали видавати "Минеї", а у Супраслі - видано "Буквар язика словенського".

Станом на 1773 р. - ЧСВВ нараховував уже 147 монастирів із 1 258 монахами. Існувала також жіноча гілка ордену - василіанки - з 35 монастирями [1].

Державно-церковні відносини в Австрійській імперії з кінця XVIII - початку XIX ст. регулювалися політикою "йосифіанства" та "февроніанства". Якщо коротко, то її суть зводилася до: 1) з одного боку, проголошеного Марією Терезією наміру "покінчити з усім тим, що могло дати привід уніатам вважати себе гіршими від римо-католиків", у зв'язку з чим у липні 1774 р. з'явилася і нова назва Унійної Церкви - "греко-католицька"; 2) а з іншого - цілковитого підпорядкування Католицької Церкви інтересам держави, послаблення впливу та обмеження влади Апостольського престолу на теренах імперії внаслідок йосифінських реформ. "Блудодіяння у церковних справах", як називало духовенство ці реформи, не могли не зачепити монопольного права на освіту та обсадження єпископських кафедр ченцями ЧСВВ. Завдяки можливості студіювати в найкращих школах Європи, а також власній мережі навчальних закладів і друкарень, що було можливим до проведених освітніх реформ австрійськими Габсбургами, василіани здобули вирішальний вплив на формування суспільної еліти (духовної і світської). Разом з тим, західна система освіти й привілейований статус Чину привели до того, що саме в чернечому середовищі найшвидше почали проявлятися тенденції втрати давніх східних традицій та прогресуючої латинізації.

На території Львівської архидієцезії латинського обряду попередній переходу Галичини під владу Австрії (1772 р.) діяло 16 чоловічих і 9 жіночих чернечих орденів і згромаджень. Після "йосифіансько-февроніанського" втручання в життя Католицької Церкви кількість монастирів латинського обряду зменшилась з 214 до 69. З усіх раніше діючих монастирів залишилися лише ті, які мали школи та займалися добродійною діяльністю. Жорсткий державний контроль над монастирським життям призвів до катастрофічного зниження його духовного і морального рівня. Це болісно відбилось на внутрішньому станові монастирів. Втрата чернечої набожності, занепад монастирських звичаїв, створювали враження, що монастирі

перетворилися на притулки для людей, яким не вистачає здібностей і розуму, щоб знайти собі краще місце в суспільстві, або ж відправлених сюди неодружених кліриків за дисциплінарні провини перед церковним керівництвом.

У греко-католицькій церкві з часів чернечої реформи митрополита В.Рутського діяв лише один монаший орден – ЧСВВ. На момент входження Галичини до складу Австрії в “руській провінції” ЧСВВ в Польщі налічувався 31 монастир з 303 членами (225 монахів, 42 студентів і 36 братів). 17 вересня 1780 р. на Тороканській Генеральній капітулі василіанського чину його було поділено на чотири провінції: Білоруську, Литовську, Польську і Галицьку. До новоствореної Галицької провінції увійшло 36 монастирів з 314 монахами, не враховуючи новачків. Та уже 1782 р. “антихрист” Йосиф II заборонив усім василіанським монастирям підтримувати будь-які зв’язки з вищими настоятелями, які перебували за межами Австрії, що обезглавило щойно утворену Галицьку провінцію. Цісарським “Патентом” від 17 квітня 1783 р. василіани в Галичині отримали нові застереження і обмеження: 1) монастир кожної єпархії відокремлювався в окрему провінцію; 2) менші та бідніші монастирі повинні бути закриті або приєднані до інших; 3) ігумени монастирів не можуть призначатися церковною владою з-за меж Австрійської держави. Того року було закрито всі монастирські богословські школи, а всіх кліриків переведено до духовної семінарії. Також заборонено приймати до монастирів новачків-кліриків, які не закінчили 6-ти річного семінарського богословського навчання і не мали відповідної душпастирської діяльності. Лише згодом було дозволено приймати кандидатів до монастирів за давнім звичаєм і відкривати монастирські школи, але василіани з цих поступок не дуже скористалися. Протоігуменів після їх обрання мали затверджувати єпископ відповідної єпархії та австрійський уряд, але їм заборонялося проводити візитацію монастирів. Внаслідок цих урядових заходів, які ще отримали назву “Йосифінські касати”, з 36 монастирів та 314 ченців у 1780 р. в Галичині на початку XIX ст. залишилося 26 монастирів та 200 ченців, а станом на 1826 р. в Галичині залишилися всього 14 монастирів з 75 монахами [2].

В наступні сто років василіанський орден перебував у стані цілковитого занепаду. Багатьом здавалося, що дні його пораховано. Станом на 1882 р. у 14 галицьких монастирях залишилося всього 60 ченців з колись 155 монастирів та 1 235 монахів у 1772 р., що утворювали ЧСВВ. У “Меморіалі” про стан василіанського чину і василіанських монастирів у Галичині до папи-реформатора Лева XIII від 25 грудня 1881 р. протоігумен Галицької провінції василіан о.Климентій Дарницький описував як критичний. Зміни у ставленні до василіан започаткувала нова унійна політика Апостольського Престолу за понтифікату Лева XIII. Услід за відомим закликком папи Урбана VIII – “О, мої русини, через вас хочу весь Схід навернути”, Лев XIII накреслив широкий план поєднання всього Сходу з Святою Столицею, в реалізації якого особливу роль відводив василіанам: “Василіани в Церкві мають велику майбутність. Їх місія велика і чудова! Люди не розуміють, яку місію василіани мають виконати на Сході. Велику і красиву”. Півни Риму на цей раз співпали з політичними розрахунками Відня, який пов’язував з відновленням ордену василіан зміцнення католицизму та протидію пропаганді російського православ’я і панславізму серед австрійських і угорських русинів.

Так, на прохання доктора теології, професора Святого Письма у Львівському університеті, протоігумена К.Сарницького 22 травня 1882 р. в Римі оголошено Апостольську Конституцію “Singularae Praesidium”, яка проголошувала початок василіанської реформи в Галицькій провінції, проваджуваної з центром в Добромильському монастирі “Товариством Ісуса” (єзуїтами), “так довго, доки сформується нова генерація василіан”, яким Апостольська Столиця довірить подальшу працю в Галичині. Згідно основного закону реформування василіан: Новіціат має бути лише один на всю Галичину, і можна приймати до нього також і кандидатів латинського обряду, не вимагаючи диспензи; отці єзуїти повинні опрацювати і подати для затвердження нові Правила згідно з духом св.Василія і св.Йосафата; василіани вилучаються з-під юрисдикції греко-католицьких єпископів та митрополита і безпосередньо підпорядковуються Апостольській Столиці,

тобто генералові ордену єзуїтів і папі римському. Фактичне відсторонення греко-католицької ієрархії від реформи василіан одразу загострило міжконфесійні та міжнаціональні відносини в Галичині. Проти проведення реформи василіан єзуїтами-поляками виступив церковний орган греко-католицького духовенства "Галицькій Сіон" та 6 із 14 василіанських монастирів. Та на цей раз побоювання у латинізації та загалом окциденталізації східного обряду виявилися безпідставними. За час проведення єзуїтами реформи василіан (1882-1905 рр.) під проводом поляка Войцеха Баудіса, східний обряд не лише зберігався, як сакральна та національна святиня українців, але й водночас біритувалізувався, тобто поєднувався з латинським, що поступово мало призвести до обрядового синкретизму. За цей же час було вишколене перше зреформоване покоління монахів василіан, з якого вийшли митрополит Андрей (Шептицький), єпископ Сотер (Ортинський), перші протоігумени оо. Марко Галушинський, Атанасій Калиш, Платонід Філяс, перший про-тоархимандрит Діонісій Ткачук. Зреформовані василіани поступово перебрали інші монастирі, розпочали активну проповідницьку, реколекційну та видавничу діяльність, відкрили місії в Америці, спричинилися до поживлення релігійних практик і поглиблення духовних зацікавлень вірних мирян, що привело в кінцевому рахунку до виникнення нових інституційних форм посвяченого життя в Українській Греко-Католицькій Церкві [3]. Станом на 1939 р. у Галицькій митрополії нараховувалося 31 чоловічий та 121 жіночий монастирі і чернечих домів, у яких перебувало 143 ієромонахи, 315 монахів-братів і 932 черниці. У Мукачівській єпархії перед приходом радянських військ у жовтні 1944 р. налічувалося 5 василіанських чоловічих та 3 жіночих монастирів з 48 ченцями і 50 черницями [4]. За даними, які єпископ Величковський вівесною 1967 р. зумів передати до Риму, в Галичині та на Закарпатті нараховувалося понад 100 ієромонахів і братів Василіанського чину, 62 студитів, 54 редemptористів. У 14 тасмних чернечих домах було близько 240 сестер-василіанок і майже стільки ж сестер-служебниць [5].

Отже, історія Чину Святого Василя Великого – *Ordo sancti Basilii Magni* – є частиною історії Західної і Східної Церков,

еклектична єдність якої розвивалася з розколу Церков 1054 р., була сформульована на Флорентійському соборі 1439 р., а згодом поновлена і втілена в життя русинів у формі унії в Бересті 1596 р. та в Ужгороді 1646 р. З огляду на той факт, що монастирське життя василіан Мукачівської єпархії завжди перебувало і розвивалося під відчутним впливом більш зорганізованого ЧСВВ у Галичині, наведений вище загальний екскурс з історії василіанського ордену на українських землях ніяк не є зайвим, хоча б з таких причин, як: відчутна кількісна присутність у монастирях Мукачівської єпархії монахів-василіан – вихідців із сусідньої Галичини; поширення та проголошення Ужгородської унії зреформованими галицькими василіанами; поповнення бібліотечних фондів церковними книгами, виданими також у Галичині, і зрештою, проведення василіанської реформи в Мукачівській єпархії на початку 1920-х років галицькими василіанами-місіонерами.

II

На землях сучасного Закарпаття чернецтво почало поширюватися щойно після релігійної місії св. Кирила та Мефодія (кінець IX ст.) та приходу в Паннонію угорців (кінець X ст.). За твердженням Михайла Лучкая Костянтин вступив до чернечого ордену ЧСВВ і прийняв ім'я Кирил [6], а після смерті Мефодія слов'янський обряд процвітав у василіанському монастирі в Сазаві (Моравії) [7]. Після приходу угорців нащадок слов'янських князів Меморута і Глада Ахтун, хрещений у Відні за грецьким обрядом, розмістив у Мараморонському місті Чанаді ченців і заснував монастир василіан під назвою св. Іоана Хрестителя. Подібний монастир василіан під назвою св. Георгія побудував його полководець Сунад (або Канадин). Та незабаром єпископ Герард з 12-ма латинськими ченцями зайняв обидва монастирі, а монахів відправив до Красни [8] (можливо звідси бере свої початки відомий василіанський монастир у Красному Броді, що на Пряшівщині у Словаччині).

Архієпископ Паннонії Мефодій залишив кліру і ченцям, "щоб навчали народ грецького обряду і християнської релігії", загалом добре підготовлену провінцію, в якій, на жаль, не вистачало черниць, здатних виховувати дівчат. Саме тому

угорський король Стефан 1011 р. заснував у Веспремі жіночий монастир василіанок [9]. Його наступник Андрій I (пом. 1061 р.), що був одружений на дочці київського князя Ярослава Мудрого Анастасії, розмістив василіан у Вишеграді (монастир перестав існувати 1221 р.) [10]. Правда деякі сучасні церковні дослідники (о. Атанасій Пекар), роблять припущення, не наводячи при цьому ніяких документів, що ченці, які прийшли з Анастасією, поселилися у Свято-Миколаївському монастирі василіан на Чернечій горі біля Мукачева [11]. У всякому випадку слова папи римського Інокентія III із листа до угорського короля Емериха від 1204 р. "Хай буде один монастир для латинників, коли ж там багато є для греків" [12], ясно вказують на переваги чернечого життя за східним обрядом в Угорському королівстві до початку XIII ст.

На території ж сучасного Закарпаття задокументовані початки чернечого життя василіан пов'язуються з Грушівським та Мукачівським монастирями, дискусії про заснування яких, як і боротьба між ними за сфери впливу серед русинського та волоського населення в північно-східній частині Угорщини, не вщухають до сьогоднішнього дня [13]. Починаючи з кінця XIV – початку XV ст. маємо певні, хоч і не до кінця автентичні відомості про заснування монастирів василіан Св. Миколая на Чернечій горі біля Мукачева (грамотою князя Федора Коріятовича від 1360 р., про яку правда згадується в документах лише з 1430-х років) та Грушівський монастир Св. Архангела Михаїла від 1391 р. (про зникнення документів якого, навпаки, згадують ченці у листі королю Бейлі IV (пом. 1270 р.) під час навали монголо-татар). Втім, якщо ім'я першого (?) ігумена Грушівського монастиря нам відоме від 1391 р. – це Пахомій, то першим (?) настоятелем Мукачівського монастиря був Лука, який згадується у грамоті короля Матяша Гуняді лише під 1458 р. До появи першого мукачівського "єпископа русинів і волохів грецького обряду" Іоана у 1491 р. (що зовсім не дає підстав говорити про існування окремої Мукачівської єпархії), настоятелями монастиря в Грушеві згадуються Пахомій (1391 р.), Сімеон (1450 р.), Сімеон Сіладі (1458 р.) (ймовірно це одна й та сама особа), Іларій (1494 р.), Геласій (1498 р.), тоді як ігуменами Мукачівського монастиря згадуються лише Лука (

два рази під 1458 і 1488 рр.) та Іоан (1491-1498 рр.). Останній названий не тільки як ігумен Мукачівського монастиря, але і як "єпископ русинів і волохів грецького обряду" [14].

Відповідаючи на питання, чому Іоан називається "єпископом", а не "пресвітером" як це було у випадку з Лукою, М. Лучкай стверджує, тому що він підтримав рішення Флорентійського собору (1439 р.), визнав єдність віри і 1494 р. був підпорядкований прихильнику церковного з'єднання – терговицькому архієпископу, як своєму митрополиту. Тим часом 14 травня 1494 р. на прохання ігумена монастиря в Грушеві Іларія угорський король Владислав визнав за ним привілейовану грамоту константинопольського патріарха від 1391 р. [15], що у майбутньому значно ускладнило відносини з настоятелями Мукачівського монастиря як єпископами.

Від 1498 до 1556 р. ніяких відомостей про настоятелів Мукачівського монастиря, а отже й єпископів, не існує [16]. 1556 р. граф комітатів Сатмар і Саболч Георгій Баторі передає ченцям ордену св. Василя Великого Іларіону (Іларію) Бічківський монастир над Сиготом і відправляє його у Грушівський монастир св. Михаїла [17]. Одержавши згоду від занодіанців 1561 р. Іларіон призначив своїм наступником ченця-василіанина Євфимія, який не маючи ні права, ні заступництва втік з Мукачева 1568 р. (востаннє згадується живим 1618 р.), де замість нього єпископом був обраний Василій [18]. З 1601 р. настоятелем Мукачівського монастиря та Мукачівським єпископом згадується Сергій, якому 9 березня 1607 р. граф Валентин Другет із Гуменного повертає Грушівський монастир, котрий 1613 р. був "славним" і мав друкарню [19]. Сергій згадується і як єпископ, і як ігумен Мукачівського монастиря. Після смерті Сергія 1623 р. єпископом був чернець з Мукачівського монастиря Петроній [20].

В історичній церковній літературі небезпідставно поширеною є теза, що саме василіани були носіями унійних ідей в Мукачівській єпархії в перші десятиліття XVII ст., що і привело до укладення унії в Ужгороді 1646 р. [21]. Спочатку ініціатива унії походила від католицького графа Георгія Другета з Гуменного. Для цього 1613 р. він запросив до монастиря василіан у Красному Броді перемишльського уніатського

єпископа Атанасія Крупецького (1610-1652 рр.). Свято-Духівський монастир в Красному Броді (неподалік Межилабірців, нині Словаччина), був заснований князем Федором Коріатовичем 1354 р., хоч перші писемні джерела про нього походять лише з 1492 р. [22]. При цьому монастирі, як стверджує М.Лучкай, тричі в році відбувався свосвідний ярмарок дівчат і вдів: чоловіки, які бажали одружитися "налітали" на дівчину чи вдову, говорячи "подь до попа, кидь ти треба хлопа", а потім, незважаючи на будь-які заперечення, тягнули її прямо до монастиря, де ченці їх негайно вінчали [23]. Краснобідський монастир у 1603 р. був спалений за наказом кальвініста, а 1605 р. – відбудований, за наказом католика графа Г.Другета, що лише підтверджує думку багатьох дослідників про поширену на зламі XVI–XVII ст. практику часті зміни конфесійної ідентичності.

Спроба А.Крупецького в цілому зазнала краху, незважаючи на те, що йому вдалося здобути прихильність кількох десятків священників і ченців (бл. 50-ти). Повернувшись до своєї єпархії у Перемишль 1614 р. він порадив митрополиту Й.Рутському продовжити унійну справу в Мукачівській єпархії через місцевих монахів-василіан. Ще, коли єпископа Петронія 1600 р. мукачівський пан усунув від єпископської кафедри, шукаючи собі притулку між василіанами у Польщі, його товаришем став молодий монах Іван Григорович, який закінчив богословські студії у Вільні. Там вони познайомилися з Й.Рутським та Й.Кунцевичем і перейняли унійними ідеями. Відправляючи їх на Закарпаття (о. А.Пекар пише, що "вони поверталися" – авт.), митрополит Й.Рутський вислав з ними молодого галицького василіанина Василя Тарасовича. Всі вони згодом стали мукачівськими єпископами. На початку лютого 1628 р. І.Григорович та В.Тарасович мали зустріч у Галичині з митрополитом Й.Рутським. У свосму звіті до Риму від 28 червня 1628 р. сам митрополит писав про І.Григоровича, що "...їхній єпископ – русин і добре мені знаний, Він теж з нами, хоч ще і не цілком досконало" [24].

Незважаючи на те, що такий розвиток подій загалом входив у плани реформатора чернецтва і засновника ЧСВВ на українсько-білоруських теренах Речі Посполитої митрополита

Й.Рутського, усе таки деякі моменти потребують уточнення. По-перше, "місцеві" (як пише о.А.Пекар) василіани насправді були галичанами. По-друге, із листа Й.Рутського до коронного крайного і коронного підчашого Миколи Сенявського від 28 квітня 1629 р. йдеться про те, що після невдалої акції перемишльського єпископа "пани подали на це владцтво одного нашого русина, котрий вчився у Замості і там [я] його бачив..." [25]. Поза сумнівом йдеться про І.Григоровича, який, отже, вчився не у Вільно, а в Замості.

У 1640-х роках справу церковної унії продовжили Парфеній Петрович (нар. бл. 1592 р. у с. Секуль Саболичського комітату), монах-василіанин Мукачівського монастиря, який після ув'язнення єпископа В.Тарасовича (1640 р.), 1643 р. перейшов до монастиря в Красний Брід, та галицький василіанин Гавриїл Косовицький (у М.Лучкай – то Дмитро Корницький, то Габріель Косович – авт.) [26], який 1639 р. будучи священником був направлений на богословські студії до Відня, звідки повертаючись зупинився теж у Красному Броді. Вони і звернулися до тогочасного єгерського єпископа із Орбови Георгія Якушича, який через них запросив до Ужгородського замку 24 квітня 1646 р. 63-х священників [27].

Будучи призначеним В.Тарасовичем у 1648 р. своїм наступником Парфеній Петрович став першим з'єднаним (уніатським) єпископом Мукачівської єпархії (висвячений очевидно після смерті В.Тарасовича 1650 чи 1651 р. трансильванським єпископом в Альба-Юлії Стефаном Симоновичем, затверджений папою Олександром VII 1655 р., але вступив до резиденції мукачівських єпископів монастиря на Чернечій горі лише 1664 р.) [28]. Доля іншого протагоніста Ужгородської унії – Гавриїла Косовицького (Габрієля Косовича), не така успішна: розчарований тим, що не став єпископом, він відмовився повернутися до Краснобідського монастиря за наказом Апостольської столиці, був призначений єгерським єпископом Бенедиктом Кінді (1648-1660 рр.) парохом Гуменного і відправляв літургію за латинським обрядом [29], втративши, таким чином, свою конфесійну ідентичність. Отже, як бачимо із інформації єстергомського архієпископа Георгія Ліппаї Римському престолу від 2 червня

1654 р. егерський єпископ Георгій Якушич для завершення справи по наверненню русинів-схизматиків на католицьку віру шляхом укладення унії знайшов здібних і відповідальних ченців ордену Св. Василя Великого – Парфенія Петровича та Габрієля Косовича [30]. Тим часом, у своєму рідному селі Імстичеві мукачівський православний єпископ Іоанкій Зейкан засновує 1654 р. монастир для ченців василіан [31]. Висвятивши багатьох священників у Марамороші, Угорі та Березі І.Зейкан у Мукачівському монастирі довго не зостався, бо чернець-василіанин Петро Камінський (галицький монах-пройдисвіт), першим з ченців з'ясував, що монастир і фундаційна грамота князя Ф.Коріятовича належать монастирю, а не єпископам [32].

1 березня 1664 р. головний абат ордену св. Василя Великого в Угорщині Феofil звертається з листом до естергомського архієпископа і канцлера Угорщини Георгія Селепчені, в якому повідомляє, що Паконій Баранович, краснобрідський та ізянський ігумен, "підпорядкував себе польській чернечій провінції", і за свідченням документа, який наводиться, представляє архієпископу орден як "начебто об'єднаний з Римською Церквою". З цього листа М.Лучкай робить висновок, що "ченці Мукачівської єпархії в той час були уніатами і єпископи між собою були таємно прихильними, бо в противному разі ніяк не потерпіли б між собою схизматиків" [33]. Отож перша спроба приєднати уніатські монастирі василіан Мукачівської єпархії до руської гілки ЧСВВ у Польщі не вдалася, тоді як, очевидно з цього часу, може йти мова про окрему угорську провінцію ЧСВВ.

Мукачівським єпископом був ще один монах-василіанин, корені якого вели чи то до Галичини, чи то до Волині – Порфирій Кульчинський (чи пак Кульчицький), який обіймав цю посаду у 1681-1686 (або до 1689) роках [34]. Тим часом помирає колишній православний єпископ Мукачівський та ігумен Імстичівського монастиря І.Зейкан. На його похоронах в Імстичеві 8 листопада 1686 р. були присутні ігумен Мукачівського монастиря, ієромонах Мефодій (Раковецький), ігумен Угольського монастиря Герасим та архімандрит Митрофан. Новим ігуменом монастиря в Імстичеві став Дорофей. Наступного 1687 р. в монастир поселилися чотири

монахи. 19 лютого того ж року ігумен Дорофей відправляє до православних Сятмару, Каллю, Дебрецену, Потоку, Токаю і Онцю ієромонахів Дорофея і Єфрема просити у них допомоги, бо угорські куруци обікрали монастир [35]. Це вказує на те, що Імстичівський монастир не підпорядковувався мукачівському єпископу так само, як і його давній суперник – монастир в Грушіві. В той же час Грушівський монастир повністю зник. У М.Лучкай він востаннє згадується разом з друкарнею у 1690 р., проте, на думку сучасного дослідника Олександра Ороса, ще у 1693 р. тут було надруковано "Антиміс", "Пентекостаріон" та "Буквар" для дітей, а 1696 р. трансильванський князь Георгій Ракоці дав дозвіл видрукувати "Євангеліс" і "Молитослов" для румунів [36].

У 1689 р. примас Угорщини, кардинал Леопольд Колонич просить папу римського Олександра VIII призначити ієромонаха Іоанна Йосифа де Камеліса, члена ордену Св. Василя Великого із Конгрегації пресвятої трійці, грека за походженням із о-ва Хіос, василіанського прокуратора, мукачівським апостольським вікарієм [37]. Разом з ним на початку 1690 р. до Мукачева приїхав ієромонах-василіанин Адріян Косовицький (1664-1695 рр.), доктор богослов'я, секретар і перекладач Й. де Камеліса, генеральний вікарій, який перед тим закінчив студії в Грецькій Колегії св. Атанасія (один з шести кліриків з Київської митрополії, які навчалися там від 1623 р.) [38]. 11 березня 1690 р. Й. де Камеліс першим з мукачівських єпископів одержав звання радника імператора. 20 квітня 1690 р. йому склали присягу про визнання католицької віри у грецькому обряді – ігумен Мукачівського монастиря Мефодій Раковецький та монахи Тарас Каплонський, Єласій (Феласій) Леїцький, Севастіян Попел та інші [39]. Важливим джерелом при вивченні історії Мукачівської єпархії та василіанського чину кінця XVII – початку XVIII ст. є щоденник Й. де Камеліса, в якому з-поміж іншої цікавої інформації, довідуємось, що в Мараморощині на той час діяли три монастирі: в одному 12 монахів, а в інших двох – по три або чотири [40]. Звісно усі вони були схизматичними і владі мукачівського єпископа не підпорядковувалися. 29 липня 1690 р. єпископ Й. де Камеліс прогнав з Мукачівського

монастиря настоятеля Мефодія Раковецького, звинувативши його у зв'язках з відомим прихильником православ'я, росвигівським священиком Михайлом Андреллою [41].

Єпископу Й. де Камелісу вдалося повернути Мукачівському монастирю всі його "добра" від родини Ракоці. 23 серпня 1692 р. цар Леопольд I затвердив привілеї і вольності за з'єднаним духовенством. Єпископ домогся виділення чотирьох місць в єзуїтській семінарії в Трnavі для навчання кліру з Мукачівської єпархії, а також почав закладати перші парафіальні школи [42]. Він також видав у Трnavі "Притчі" (1692 р.), "Катехисис для науки Угро-руським людям" (1698 р.) та "Букварь язика Славенска" (1699 р.) [43]. На думку сучасного угорського дослідника Іштвана Удварі, "твори Й. де Камеліса закладають характерні риси підкарпато-русинського церковно-офіційного письменства, і водночас підтверджують загальнопоширену тезу, що воно в багатьох аспектах було пов'язаним із галицьким", адже "Катехизис" був укладений на латині перемишльським священиком Іоаном Корницьким, який походив із галицьких лемків [44]. Проте, якщо Й. де Камелісу вдалося поширити за допомогою Габсбургів унію в комітатах Угорч і Сатмар, то в Мараморощі в той час утворюється самостійна православна єпархія на чолі з єпископом Йосифом Стойкою [45]. Станом на 1700 р. за підрахунками Прая, які наводить М. Лучкай, із 769 церков, що підлягали юрисдикції мукачівського єпископа, лише 353 були уніатськими, а 416 залишалися православними [46]. Не останню роль у поширенні унії на Мараморощині відіграв ієромонах ЧСВВ Йосиф Годермарський (1689-1726 рр.). У 1701 р. ректор Трnavської єзуїтської семінарії Albertinum Мартин Сент-Івані рекомендує єпископу Й. де Камелісу для священницьких посад в його єпархії двох випускників - Й. Годермарського та Георгія Бізанція [47]. Й. Годермарський відомий прихильник династії Габсбургів: коли цар Йосиф I довідався 1711 р., що Рим має намір призначити апостольським вікарієм в Мукачеві монаха ЧСВВ Полікарпа Філіповича, то австрійський двір клопотав саме за Годермарського [48]. Однак, ні Й. Годермарський, ні П. Філіпович не стали мукачівськими єпископами: 9 грудня 1716 р. висвяченим на цю посаду у Володимирі київським

уніатським митрополитом Левом Кішкою був інший монах ЧСВВ - Георгій Бізанцій [49]. Втім саме у 1716 р. Й. Годермарський скликав у Сатмарі синод, на якому 60 священиків русинів Мараморощини визнали католицький символ віри, стали уніатами, і погодились визнати архієрейську владу мукачівського єпископа Г. Бізанція [50].

Повернувшись після висвячення до Мукачеві Г. Бізанцій зіткнувся з ігуменом Мукачівського монастиря Й. Годермарським. До цього часу мукачівський єпископ був одночасно і настоятелем монастиря на Чернечій горі. Не випадково, Грушівський монастир так до кінця свого існування і не визнавав архієрейської влади мукачівських єпископів-ігуменів над собою, бо його настоятелі мали таку саму юрисдикцію від 1391 р., тоді як мукачівські - лише від 1491 р. Й. Годермарський першим в історії Мукачівської єпархії отримав титул "архімандрита Чернечої гори". Апелюючи до того, що Мукачівський монастир грамотою від 1360 р. був заснований для монахів-василіан, а не для єпископів, про яких в грамоті не йдеться, він заперечив претензії Г. Бізанція на ігуменство в Мукачівському монастирі [51]. Втім очевидного не приховати: Й. Годермарський був ображений за те, що саме Г. Бізанцій, а не він став єпископом. В суперечку між Г. Бізанцієм та Й. Годермарським вступає єгерська капітула, яка 10 квітня 1716 р. вирішує: 1) Й. Годермарський обирається її призначається Г. Бізанцієм на посаду єпископського вікарія; 2) села Бобовище, Лавки, Росвигово та Чернеча гора з їх прибутками та десятиною належать ігумену монастиря, якому, крім того, єпископ віддає 1/3 частину кафедрального доходу, штрафів та ін., а собі залишає 2/3; 3) ігумен уступає єпископу резиденцію у монастирі з тою умовою, якщо єпископ купить за власні кошти дерев'яний будинок і перенесе його у монастир [52]. 13 травня 1717 р. вони скріпили між собою угоду, в якій ще додали: поки буде побудований новий дерев'яний будинок монастир поділять на дві половини - південну одержить єпископ, а північну - ігумен; порівну має бути поділений сад; ігумен одержує можливість виступати з проповідями та користуватися інфулою [53]. З цих документів випливає, що

василіани користувалися досить всебічною підтримкою з боку латинської егерської капітули.

19 жовтня 1719 р. урядовцями було проведено слідство у справі виявлення в селі Кричево Мараморошського комітату плачу ікони Пречистої Діви Марії. Свідчення під присягою давали руські монахи – єпископ Угольський Досифей (71-річний), капелан єпископа, калюгер (старший монах) Іоан (36-річний), ігумен Углянського монастиря Теофіл Стойка (58-річний), ігумен калюгерів Парфеній Угольський (80-річний) та інші парохі сіл Угли і Кричево та їх помічники. Порівнявши документ від 22 січня 1709 р., складений з метою поширення “слави” Імстичівського монастиря з даним розслідуванням, М.Лучкай приходить до висновку, що угольський єпископ Досифей був сином вище згаданого єпископа Іоаннікія Зейкана. Він народився 1658 р., коли його батько уже був єпископом. Помер І.Зейкан 1686 р., коли його сину виповнилося 28 років, а отже, він міг висвятити свого сина Досифія на єпископа. У 1718 р. протестантська рада комітату Мараморош призначила ігумена Угольського монастиря Досифея Теодоровича новим православним єпископом Мараморощини (1718-1721 рр.), якому підпорядкувала і уніатські руські парафії [54]. Проте уже в серпні 1721 р. єпископ Г.Бізанцій поширив унію і на Мараморош. Першим мараморошським вікарієм з окремою консисторією став амбітний Й.Годермарський (1723-1726 рр.) [55]. Єпископ Досифей продовжував доживати свого віку в Угольському монастирі (пом. 1735 р.), надалі таємно висвячуючи священників (про своє висвячення 23 травня 1733 р. у Досифея на дякона у віці 13 років (!) зізнався єпископу Андрію Бачинському 4 вересня 1783 р. Михайло Рішко) [56].

11 березня 1726 р. під керівництвом генерального вікарія Егерської єпархії Георгія Фоглера та за участю мукачівського генерального вікарія Й.Годермарського (всього 17 єпархіальних делегацій), в Егері було проведено синод єпархії на вірєць тому, що відбувся у Замості 1720 р. Запозичивши чимало постанов щодо проведення релігійних обрядів для вірників Мукачівської єпархії, синод вирішив побудувати семінарію в Егері “для народу грецького обряду”. Її утримання мало бути з коштів духовенства грецького обряду [57]. З рішенням

Замойського та Егерського синоду Й.Годермарський найперше ознайомив уніатське духовенство Угоцького комітату на зборах у Севлюші (сьогодні Виноградів) 3 лютого 1727 р., після чого 49 священників визнали католицький символ віри [58]. Того ж 1727 р. монахи Імстичівського монастиря визнали архієрейську владу мукачівського єпископа Г.Бізанція, який, у свою чергу, 8 травня підтвердив фундаційну грамоту про заснування монастиря І.Зейканем від 1676 р. [59]. 3 червня 1727 р. ігумен Боронявського монастиря Парфеній отримав дозвіл від архімандрита Іоаннікія відвідати печери Київського монастиря [60]. Того ж 1727 р. єпископ Г.Бізанцій на староукраїнській галицькій мові видає у Трнаві казуїстику (коментар), під назвою “Краткое припадковъ моральныхъ, или нравныхъ Собраіе Духовнымъ особамъ потребное...” [61].

Після смерті у 1729 р. ігумена Мукачівського монастиря Й.Годермарського монахи одногосно обирають його новим настоятелем єпископа Г.Бізанція, з тією лише умовою, що він буде підтримувати їх, усім монастирським майном буде керувати “іменем монастиря”, а не своїм “єпископським іменем”. Вони також наказували йому, щоб без згоди старійшин – калюгерів, не приймав до чернечого ордену нікого [62]. Услід за Й. де Камелісом єпископ Г.Бізанцій теж був королівським радником, що видно із грамоти імператора Карла VI від 22 серпня 1732 р., виданої монахам Мукачівського монастиря ордену св. Василя Великого Георгію Блажовському та Григорію Булку [63]. Після смерті Г.Бізанція (липень 1733 р.) новим єпископом став випускник Трнавської семінарії св. Адальберта Симеон (чернече ім'я Стефан) Ольшавський. На єпископа він був висвячений у Львові 1735 р. уніатським митрополитом Афанасієм Шептицьким [64]. Та уже з перших днів мукачівські монахи-василіани на чолі з ігуменом Георгієм Булком висловили йому своє незадоволення. У письмовій скарзі до егерської капітули вони зажадали, щоб він не втручався у права на рухоме і нерухоме майно монастиря, заснованого, “на їхню хибну думку”, додас від себе не менш хибно М.Лучкай, лише для монахів ордену Св. Василя, але згодом насильно зайнятого єпископами. Винятком, на думку монахів, є право єпископа в

духовних справах, що дозволяє статут засновника ордену св. Василія Великий [65].

У 1733 р., як стверджує добре знаний на Закарпатті сучасний краєзнавець Василь Пагіря, вводиться титул протоігумена, якому підпорядковуються усі вісім діючих на той час монастирів на території Мукачівської єпархії. Протоігумени обиралися тасним голосуванням на соборі монахів раз у три роки по черзі в Мукачівському, Краснобрідському (після того як 1706 р. монастир і церкву було спалено монахи сюди повернулися аж у 1729 р.), а згодом – Марія-Повчанському монастирях. Першим протоігуменом, га думку В.Пагірі, був Гедеон Пазин, а після нього – Макарій Шугайда [66]. 2-3 лютого 1734 р. єпископ С.Ольшавський провів збори духовенства, на яких було прийнято багато рішень з приводу суперечок між єпископами і монахами. Незадоволені рішенням синоду монахи звернулися знову зі скаргою до егерського єпископа, графа Габрієля Ердевді. Але на цей раз той не міг нічого вдіяти, бо С.Ольшавський не присягав йому на вірність [67].

У 1738 р. новим мукачівським єпископом став так само випускник Трнавської семінарії св. Адальберта монах Чину св. Василія Великого Георгій Блажовський. Єпископські свячення у присутності шести священників і двох дияконів та ігумена Львівського Г.Білінського і вікарія Унівського монастиря Г.Гановського, здійснив в Уневі під Львовом 17 грудня 1738 р. уніатський митрополит А.Шептицький. Промову під час хіротонії тримав директор церковної школи ордену св. Василія у Золочеві Йосафат Пруницький. Посвідчення вказує на те, що Г.Блажовський погодився з визнанням католицького віросповідання згідно з постановами Замоїського синоду і склав присягу вірності пані Клименту XII [68]. На пропозицію синоду мукачівського духовенства єпископ Г.Блажовський 6 вересня 1740 р. призначив марамороським вікарієм протоігумена усіх монастирів св. Василія Великого в Угорщині Григорія Булку, який помер 1742 р. [69]. Однак, того ж 1742 р. у стінах Малоберезнянського монастиря помер і сам Г.Блажовський, який перед смертю залишив нащадкам повчальний афоризм жггтя: “краще показати себе незалежним ослом, ніж бути підкореним Левом” [70].

У 1743 р. апостольським вікарієм Мукачівської єпархії став випускник єзуїтського колегіуму в Левочі та семінарії св. Адальберта Трнавського університету Михайло Ольшавський. Висвятив його румунський єпископ грецького обряду із Фогарашу Іоан Клайн у Марія Повчі [71]. 9 травня 1745 р., як стверджує М.Лучкай, папа римський дозволив М.Ольшавському вступити до ордену св. Василія Великого [72]. Проте самі монахи частенько скаржились на єпископа, що видно із документів від 8 серпня 1746 та 5 лютого 1748 рр. Василіани присягнули на вірність Егеру, а не єпископу Мукачівському. Серед них згадуються імена – гуменського Даниїла Гавриловича, протоігумена Гедеона Пазина і Гервасія [73].

8 вересня 1749 р. М.Ольшавський висвячує Марія-Повчанську церкву. Цього ж року сюди у місцевий монастир вселяються монахи-василіани. Добудований монастир був 1753 р. [74]. При висвяченні 1 вересня 1754 р. Петра Арона на фогарашського румунського єпископа грецького обряду у Марія Повчі серед присутніх згадується і ігумен тутешнього монастиря василіан Іоанікій Скрипка, який 1756 р. закінчив будівництво Марія-Повчанської церкви, розпочате ще єпископом Г.Бізанцієм [75]. 20 червня 1757 р. граф Ференц Карої подарував своє успадковане майно Марія-Повчанському монастирю [76]. Втім стосунки з монахами василіанами у єпископа не склалися. 13 вересня 1752 р. через посередництво своїх довірених осіб у Відні, тодішнього протоігумена Гедеона Пазина та ігумена Інокентія Каспера, василіани одержали від Угорської надвірної канцелярії указ, на підставі якого мали повне право на вирішення питання щодо подальшого помешкання мукачівського єпископа у монастирі [77]. Через систематичні непорозуміння з монахами М.Ольшавський змушений був залишити давню резиденцію мукачівських єпископів – монастир на Чернечій горі. У А.Пекаря це сталося чомусь 1751 р., в той час як М.Лучкай пише, що з монастиря до своєї племінниці у Мукачеві М.Ольшавський переселився незадовго до своєї смерті у 1766 р. [78].

Та очевидно єпископа на початку 60-х років більше хвилював православний рух серед сатмарських румунів-уніатів, підбурюваних мандруючим сербським монахом Софронієм.

Цілком ймовірно, що у часи єпископа М.Ольшавського знання латинської мови серед священників і ченців було значно кращим, ніж за його попередників. Для вивчення науки латині у 1746 р. в Клужі (Cluj), він видав паралельно на двох мовах "Начало писменъ детямъ къ наставленю на латинскомъ языкѣ", а 1764 р. – твір на захист унії ("Sermo de sacra occidentalem inter et orientalem ecclesiam unione...") [79]. Друге видання цього твору вийшло у Почасві 1769 р. під назвою "Слово о святомъ между восточною и западною церквою соединеніи" [80]. Крім того, М.Ольшавський у 1744-1747 рр. на власні кошти збудував богословську школу в Мукачівському монастирі, а в 1750-1752 рр., на прохання Марії Терезії, він провів візитацію всіх парафій, внаслідок якої залишив детальний опис своєї єпархії (675 парафій, 839 церков). Він також залишив нащадкам переписку з тодішніми ігуменами монастирів у Малому Березному Гедеоном Пазином та в Маріяловчі Іоаникієм Скрипком [81].

Заплутаним, як нашу думку, є питання про послідовність перших протоігуменів угорської провінції ЧСВВ. Під час висвячення в Мукачеві фогарашського румунського єпископа грецького обряду Афанасія Редніка, що сталося 5 серпня 1765 р., протоігуменом згадується Макарій Шогайда [82]. Отож, цілком очевидно, що В.Пагіря помиляється, коли називає Г.Пазіна першим протоігуменом василіан на Закарпатті. На наш погляд, першим протоігуменом василіанських монастирів Мукачівської єпархії був Григорій Булко, другим Гедеон Пазин, а третім – Макарій Шогайда.

Наступник М.Ольшавського Іван Брадач (нар. 1732 р.) перед висвяченням на єпископа був першим, хто уже не складав чернечих обітниць, так само як і його наступники. Після закінчення Трнавської єзуїтської семінарії св.Адальберта 1755 р. І.Брадач разом з Андрієм Жетксем прибули до Мукачева. Наступного року І.Брадач став росвігівським парохом і професором догматично-пасторальної теології в Мукачівській богословській школі, яка викладалася руською мовою. В той час у школі навчалися понад 200 кліриків з 14 комітатів Верхньої Угорщини. Висвяченим на єпископа І.Брадач був 11 травня 1768 р. у Марії Повчі католицьким єпископом грецького обряду

Мелетієм Ковачем [83]. Серед монахів-василіан І.Брадач підтримував ритуального професора Мукачівської школи Саба Андрейковича. Незважаючи на традиційні суперечки з єпископами щодо права на Мукачівський монастир, чернецтво підтримувало мукачівських владик у боротьбі проти "опіки" Ігєру за надання Мукачівській єпархії самостійного канонічного статусу. Серед осіб, що супроводжували І.Брадача до Відня у цій справі у вересні 1770 р. до соборницької лазні згадуються, поряд з священниками, протоігумен ЧСВВ Сильвестр Ковейчак (ймовірно четвертий по порядку протоігумен після М.Шогайди – авт.) та монах Діонісій Гаврилович [84].

До епохи єпископа Андрія Бачинського (1773-1809 рр.) документована історія василіанських монастирів, як і Мукачівської єпархії загалом, надзвичайно бідна. За еностереженням відомого угорського дослідника першої половини ХХ ст. Антала Годинки така, здавалося б банальна річ, як систематичне ведення метричних записів (книг) при церквах, розпочалося не раніше 1752 р. І хоч вперше про обов'язковість священників вести записи в церквах у двох книгах йшлося на синоді духовенства в Сатмарі 1 травня 1690 р., від 1690 до 1701 року не згадується жодної метрики. З 1701 по 1752 рік лише у 14-ти населених пунктах ведуться, і то не систематичні, записи в книгах (для прикладу – в Мукачеві з 1720 р., а Марія Повчі з 1749 р.). З 1752 по 1760 рік записи ведуться ще у п'яти населених пунктах (серед них – Сигот з 1752 р.). Від 1760 до 1770 року – у 15-ти. Серед них – в Ужгороді – з 1766 р. [85]. Будучи почесним членом ЧСВВ А.Годинка мав намір опублікувати архів василіан, у зв'язку з чим у 1930-х роках вів переписку з ігуменом монастиря в Марія Повчі Леонтієм Долгої та ігуменом Мукачівського монастиря Глібом Кінахом. Останній видав чимало джерел з історії василіан в Угорщині, опублікованих 1928 р. у Жовкві на сторінках "Записок ЧСВВ". На шпальтах цього ж друкованого органу у 1934 р. з'явилася переписка між єпископом М.Ольшавським та ігуменами Г.Пазином і Й.Скрипкою, яку опублікував А.Годинка. Як повідомляє сучасний ігумен ЧСВВ в Угорщині Берталан Дудаш, запланований архів василіан А.Годинки мав називатися "Diplomatorium monasteriorum O.S.B.M. gr. r. Ruthenorum Proto-

hegumenatus Munkacsiensis S.Nicolai eppi et confessoris. 1360-1800". Копії і записки від архіву василіан, який згубився під час другої світової війни, сьогодні зберігаються у сховищах рукописів бібліотеки Угорської Академії Наук [86].

Відсутність належним чином документованої історії Мукачівської єпархії та василіанських монастирів до епохи А.Бачинського, очевидно пояснюється ще й низькою освіченістю священників і монахів. Від кінця XVII ст. русини отримували освіту у Трнавській семінарії св. Адальберта, в рамках якої з 1704 р. була заснована для них Янієва фундація. Як ми бачили її вихованцями були Годермарський, обидва Ольшавські, Блажовський, Брадач і навіть Бачинський. Науку літургію вони вивчали по-руськи, користуючись букварем і катехізмом Й. де Камеліса та казуїстикою Г.Бізанція. На низький рівень освіченості священників і ченців вперше звернув увагу єпископ М.Ольшавський, чому і заснував 1744-1747 рр. при Мукачівському монастирі богословську школу (семінарію). Мовою навчання тут була церковнослов'янська, або ж змішана з народною розмовною мовою. Подібні монастирські школи існували в Красному Броді, Буковій Гірці та Марія Повчі. Від 1754 до 1770 р. в Егерській єзуїтській семінарії щороку мали можливість навчатися літургії східного обряду та руської мови шість кліриків-русинів з Мукачівської єпархії, для чого кожного року виділялося урядом 1200 гульденів [87].

Взагалі слід сказати, що починаючи з кінця XVII – першої третини XVIII ст. великий вплив на розвиток мови і освіченості русинів Мукачівської єпархії мав давньоукраїнський (галицький) елемент, який зміцнювала не лише діюча на Закарпатті галицька церковна інтелігенція (священники і ченці), але й написані нею праці єпископів Й. де Камеліса та Г.Бізанція. Від 30-х років XVIII ст. через посередництво єпископської канцелярії серед "білого" і "чорного" духовенства шириться лемківський мовний вплив. У практиці канцелярії єпископа М.Ольшавського та документах ігуменів василіанських монастирів Г.Пазина та І.Скрипки спостерігаємо систематичне поєднання народно-розмовної мови з церковно-слов'янською та давньоукраїнською (галицькою) літературними мовами. Значна частина душпастирів не лише виховувалися у галицьких

монастирях і школах, а навіть отримували висвячення із рук уніатських єпископів Польщі [88]. Аналіз слов'янських стародруків у Егерській архієпископській бібліотеці також вказує на те, що більшість із літургійних книг були львівського, почаївського та московського видав [89].

З перенесенням єпископської резиденції до Ужгороду 1775-1778 рр. Мукачівська богословська школа була розміщена в давньому замку Другетів та перейменована в богословську семінарію. У 1774 р. Марія Терезія заснувала у Відні центральну греко-католицьку семінарію – т.зв. "Barbareum", в якій галицькі й підкарпатські русини (відповідно 7 і 9 осіб щороку) вчилися разом з хорватськими русинами та семигородськими румунами. У 1783 р. Йосиф II закрити "Barbareum" (заново він був відкритий аж 1803 р. Фердинандом I), а статус "центральної греко-католицької семінарії" 1784 р. перейшов до Львівської. У 1788-1789 рр. тут навчалось семеро, а 1790 р. – шестеро русинів з Верхньої Угорщини. Від 1784 до 1809 рр. при Львівському університеті діяв "Руський інститут" ("Studium Ruthenum"), першим ректором якого був угорський русин Михайло Щавницький, а з 16 "професорів" – п'ятеро були підкарпатськими русинами. Двоє з них – Петро Лодій та Іван Земанчик на початку XIX ст. емігрували до Росії, а М.Щавницький 1804 р. повернувся до Ужгороду, де став про-ректором семінарії.

В одному з "убіжників" єпископа А.Бачинського за 1805 р. довідуємося, що на державні кошти в Ужгороді, Трнаві, Егері і Пешті разом навчалось 120 кліриків із Мукачівської єпархії, яких владика закликає вчити літургію материнською руською мовою. Та в останні роки єпископства А.Бачинського русинська мова, як мова навчання в Ужгородській семінарії поступилася місцем латинській, що швидше виглядало анахронізмом, ніж нормою. Проте, перепис Мукачівської єпархії 1806 р. зафіксував 95 народних початкових церковно-парафіяльних шкіл з материнською мовою навчання. В цілому ж виходячи із даних візитації єпископа М.Ольшавського 1750-1752 рр. та Шематизму єпархії від 1806 р., і проміжних між ними описів монастирів, чисельність церковної інтелігенції (священників, ченців і кліриків) на зламі XVIII – XIX ст. становила біля 1 011

чоловік, з яких: священників – 705, семінаристів-богословів – 120, дяко-учителів – 100 і ченців – 86. Найбільш освіченим регіоном Мукачівської єпархії на даний час була нижня Спішчина. Саме тут у 1593 р. виникла перша русинська школа в с.Порач; шкільними центрами вищого рівня були Левоч, Кошице, Бардієво, і саме з цього регіону у XVIII ст. вийшли три єпископи, багато ігуменів і навіть мараморощський вікарій [90].

III

Наслідки політики освіченого абсолютизму, яка проявилася в державно-церковних відносинах Австрії через "йосифіанство" та "февроніанство", відчули на собі і підкарпатські василіанські монастирі. За часів єпископа М.Ольшавського на Мараморощині діяли 11 монастирів. Це були невеликі обителі, які швидше нагадували скити, проте мали земельні ділянки, де-не-де муровані кам'яні церкви, а окремі з них, як наприклад, Угольський, відігравали визначну роль в історії чернецтва східного обряду у Верхній Угорщині. До 1730-х років Угольський монастир був осідком мараморощських православних єпископів [91]. До йосифінських реформ (1780-ті рр.) на території Мукачівської греко-католицької єпархії діяли Мукачівський, Імстичівський, Малоберезнянський, Углянський, Бедевлянський, Боронявський, Зарічанський, Краснобрідський, Маріяповчанський, Биксадський, Буківський і Гайдудорозький монастирі ЧСВВ. У травні 1788 р. за наказом Йосифа II були закриті всі "схизматичні" монастирі, розташовані в Мараморощському комітаті [92]. Виходячи із "Едикту про віротерпимість" від 1781 р., який проголошував свободу віросповідань, даний наказ не слід сприймати як дискримінаційний, спрямований проти православних, адже жоден із ліквідованих на Мараморощині монастирів, хіба що, можливо, за винятком Боронявського, не перевищував 12 ченців, не кажучи вже про відсутність у них богословських шкіл та проведення добротинності, чого вимагав австрійський уряд щодо усіх монастирів, діючих на території держави.

За дорученням єпископа А.Бачинського ігумен Мукачівського монастиря Арсеній Коцак у присутності протоігумена мараморощських монастирів Стефана Ковейчака

виконав розпорядження Відня. Зробивши інвентаризацію усіх монастирів, на чому також наполягав уряд, А.Коцак залишив "Списаніє Обителєй Марамороскіхъ древлє бывшихъ". На жаль відомості про кількість ченців відсутні, бо монахи довідавшись про їх закриття розбіглися по інших монастирях. Проте з огляду на те, коли і як вони були засновані, хто з монахів згадується, і які книги зберігалися у них, доцільно буде зупинитися на описі А.Коцака більш детальноше. Отже, серед закритих австрійською владою були наступні мараморощські монастирі:

Боронявська обитель – заснована 1716 р. парохом євоніцьким і копашнівським Іоаном Козаком (або в іншому місці – монахом і священником Іоаном Коцаком 1771 р., що малоімовірно – авт.), який, прийнявши чернечий постриг та ім'я Йосиф, купив в хустян за 40 золотих місце, де побудував дерев'яний монастир і малу церкву, а біля неї – хатину, в якій і помер. Під час проведеного 1749 р. опису, було виявлено, що у монастирі знаходиться "Тріодь" і "Часослов", подаровані йому старцем Ісаєм, щоб за це його утримували у монастирі. Ігуменом згадується лише ієромонах Йосиф. Після закриття у 1788 р. Боронявська обитель тривалий час належала Мукачівському монастирю.

Драгівська обитель – заснована 1705 р. селянами на земельній ділянці Стефана Рішка. Церкву при ній освятив мараморощський православний єпископ Йосиф Стойка.

Кричівська обитель побудована 1693 р. кричевським парохом Петром Стойкою, який після смерті дружини десь біля 1683-1685 рр. був пострижений в монахи в Углянському монастирі ігуменом Парфенієм, одержавши ім'я Петроній. У 1702 р. тут було збудовано дерев'яну церкву. Під 1738 р. в цьому монастирі згадуються ієромонахи Макарій Шугайда (майбутній протоігумен – авт.) та старець (калугер) Стойка.

Углянська обитель (Занєво) по "Списанію" А.Коцака заснована разом із селом. Проте М.Лучкай стверджує, що монастир існував уже в XIII ст. Згадується він також і під назвою "Занівський" у 1548 р., коли углянська знать, не шануючи святості церкви, напала на монастир василіан у Занєві, вбила його настоятеля Симеона Стойку, мертвого роздягла і розчленувала [93]. У списках церковних книг 1788 р.

згадуються два "Службники", один "Трифологiон", один "Апостол" (iнший в рукописi), "Свангелiє поучительное писанос", один "Меч духовный", "Богословiя", позичене iгуменом Дорофеем у Драговi вiд Ференцiйових, а "Чудо Пресв. Богородици" якийсь отець Афанасiй позичив до скиту.

- Вiльхiвська обитель - заснована бiля 1708 р. якимсь iереем Иоаном Зубрицьким, а церква збудована при протопопi Дмитрiю.

- Бедевлянська обитель - заснована 1719 р. Федором Дубановичем, який пiсля постригу прийняв чернече iм'я Феофiлакт i помер 1745 р. Серед описаних 1788 р. у монастирi книг були київський "Службник" i "Псалтир" та львiвський "Требник".

- Бiлоцеркiвська обитель - можливо була заснована в XIV ст., бо згадується той самий Драг iз сестрами, який "фундував" i Грушiвський монастир. У кам'яній церквi з дерев'яним склепом поховано мараморошського iкарiя, першого протоiгумена василiанських монастирiв Мукачiвської епархiї, iеромонаха Григорiя Булку. В перелiку монастирських церковних книг 1788 р. є львiвський "Трифологiон", "Свангелiє", "Апостол", "Четьє Мiнея", "Часослов" i антимиє єпископа Г.Бiзанцiя.

- Бичкiвська обитель заснована 1719 р. лужанським жителем Єремiєю Джудом, який 1722 р. збудував церкву. Описанi церковнi книги - київськi "Свангелiє", "Требник", "Псалтир", "Акафест" i "Октоiх" та львiвськi - "Апостол", "Трифологiон", "Полустав" i "Службник", були закупленi iгуменом Гедеоном.

- Борсанiвська обитель заснована 1711 р. монахом Савкою. Неподалик церкви до 1747 р. жив iеромонах Пахомiй, а 1788 р. в монастирi проживав отець Григорiй. У перелiку церковних книг згадуються видання Львова, Сербiї та Валахiї.

- Джулинська обитель заснована 1692 р. Лупулом Поппом. Першiй калугер Феодосiй невдовзi пiсля вiдвiдин монастиря єпископом Й. Стойкою помер в Углi. А.Коцак наводить скаргу, що через калугера Редника в монастирi довго не затримувалися молодi ченцi.

- Мойсейська обитель заснована за румунськими документами 1682, а за угорськими 1672 р. мойсейським парком, який прийняв чернечий постриг i став iгуменом. В монастирi жили монахи Лаврентiй i Лупулуй, брат архiмандрита, а також iеромонах Варлаам Бiловський, висвячений єпископом Й.Стойкою. В церквi зберiгається антимиє молдавського митрополита Свфимiя, а серед церковних книг є руський i волоський "Трифологiон", руський i волоський "Апостол", руський "Псалтир", два друкованi у Львовi "Часослови" та писане сербською i друковане волоською мовою "Свангелiє".

- Обитель на Вишнiй Вишавi заснована 1719 р. якимсь Григорiєм, який постригся в ченцi i одержав iм'я Геннадiй в Мойсейській обительi i, як ктитор, став iгуменом у своєму монастирi. Монах Геннадiй сам закупив церковнi книги "Трефоной", "Псалтир", "Шестодник", "Часослов" та рукописний "Апостол". У 1723 р. монастир вiдвiдав єпископ Д.Теодорович.

- Свлянська обитель заснована 1709 р. (чи 1719 р.) сiм'єю Лазаря та Миколи Баля, якi збудували дерев'яну церкву. У церквi знаходиться антимиє єпископа Й.Зейкана, що дає пiдстави припустити думку про заснування монастиря значно ранiше. Серед церковних книг в монастирi згадуються руськi видання "Свангелiє", "Трiод постний" i "Трiод цвiтний", "Апостол", "Требник", "Службник", видрукований у Львовi та рукописна "Мiнея". В монастирi живе монах Подо-рожний [94].

Лiквiдованi 1788 р. монастирi на Мараморощинi, як бачимо, в цiлому були заснованi в кiнцi XVII - на початку XVIII ст. i висвяченi мараморошськими православними єпископами Йосифом Стойкою та Досифеем Теодоровичем очевидно для перешкодження поширенню унiї на пiвденно-схiднi терени Мукачiвської епархiї. Розташованi, здебiльшого, в гiрськiй мiсцевостi схизматичнi монастирi радше нагадували невеличкi скити з кількома ченцями. Виняток становить хiба що монастир в Углi, що був осiдком православних єпископiв до 1723 р., та можливо Боронявський монастир, який пiсля 1788 р. певний час був приєднаний до Мукачiвського. Описана А.Коцаком церковна лiтература свiдчить, що книги були виданi переважно

або у Львові, або в Києві і, як правило, після реформи чернецтва та заснування Василіанського чину Йосифом Рутським.

Певний час документи згадують про монастир в Заріччі. Перша письмова згадка про нього та його засновника Іоана Колубця відноситься до 1687 р. На початку XVIII ст. згадується ігумен Михайл. У жовтні 1750 р. згадується ігумен ієромонах Никифор Староста, а 1760 р. – знову якийсь Михайл. Разом з тим, під 1760 і 1762 рр. ігуменом Імстичівського монастиря згадується Вонифатій Грецула, тоді як у документі від квітня 1762 р. довідуємося про смерть ігумена Імстичівського монастиря Никифора Старости [95]. Ситуацію ще більше заплутує лист ієромонаха Імстичівського монастиря Андрія Медведького до ігумена Мукачівського монастиря Гедеона Пазина від 26 лютого 1751 р., в якому той скаржиться на скрутне матеріальне становище свого монастиря [96]. На наш погляд, цілком ймовірно, що Никифор Староста був останнім ігуменом Імстичівського монастиря, а Вонифатій Грецула міг бути першим ігуменом приєднаного до нього на початку 60-х років XVIII ст. монастиря в Заріччі, документи про який після цього зникають [97].

Після закриття схизматичних марамороських монастирів на території Мукачівської греко-католицької єпархії залишилися діючими Мукачівський, Імстичівський, Малоберезнянський, Боронявський, Краснобрідський, Біксадський, Буківський, Маріяповчанський і Гайдудорозький монастирі. Спираючись на дані "Шематизму" за 1809-1812 рр., Г.Кінах пише, що в 1805 р. на Закарпатті діяли 5 великих і 2 малі монастирі, в яких налічувалося разом 75 монахів [98]. За даними перепису 1806 р. в Мукачівській єпархії діяли сім монастирів угорської гілки ЧСВВ, в яких налічувалося 86 ченців (отців-калугерів, братів, учнів теології, новачків) [99]. З них: у Мукачівському монастирі – 18, Маріяповчанському – 18 (в т.ч. 8-ро слухачів теології), Краснобрідському – 18 (в т.ч. 5-ро новачків-початківців), Малоберезнянському – 9, Імстичівському – 9, Буківці – 7 і Біксаді – 5 [100]. Ігуменами монастирів були: в Мукачеві – Іоаннікій Базилович, Марія Повчі – Амбросій Кашлер, Красному Броді – Інокентій Данилович, Малому Березному – Манасій Андрійкович, Імстичеві – Абрамій Колесарь, Буківці –

Іринархій Котрадій та Біксаді – Веньямин Лавкай. Противуменом угорської гілки ЧСВВ після Сильвестра Ковейчака став Іоаннікій Базилович [101]. Із перепису чітко видно, що підготовка богословів здійснювалася у той час лише у одному монастирі – Маріяповчі.

Інші монастирі, які залишилися після реформи Йосифа II, і про які ще не згадувалося у нашій розвідці, це – Малоберезнянський монастир, Біксадський монастир св. Апостолів Петра і Павла на Біксадській горі в Сатмарському комітаті та монастир на Буковій Гірці, що на Пряшівщині. Біксадський монастир був заснований 1700 р. вікарієм Мукачівської єпархії для румунського населення, греком із Трапезунду (Мала Азія) Ісаєю де Каролі, який прибув з Риму разом з єпископом Й. де Камелісом. Він же був і першим архімандритом монастиря (1703 р. був вбитий румунською сім'єю Шугаїв). 1764 р. ієромонах Веніамін Феир побудував кам'яну церкву, до якої ігумен Веніамін Ящина прибудував дві каплиці і ризницю. На місці Буківського монастиря колись жив пустинник Арсеній Боссак. 17 травня 1738 р. папа Климент XII видав індульгенції церкві св. Духа ордену св. Василя Великого в селі Букова Гірка строком до десяти років [102]. Після смерті А.Боссака в його хатину вселився ієромонах Ясельський, родом з Галичини, який випросив у графа Хони Сірмая 1742 р. допомогу для побудови кам'яної церкви і закладки монастиря. Відомо, що ні цивільній владі, ні владі єгерського латинського єпископа Ясельський не бажав підпорядковуватися, а тому замість нього туди були відправлені ченці з Мукачівського монастиря, які й закінчили будівництво Буківського монастиря. Будівництво ж церкви і каплиці закінчив 1796 р. ігумен Арсеній Коцак. Монастир та кам'яна церква в Малому Березному були збудовані монахами з Мукачівського монастиря 1742 р. Монастир з'явився на місці кладовища, де у свій час граф Гомонай розпорядився побудувати каплицю, куди незабаром прибув якийсь чернець з Галичини. Сім'я Гомоная подарувала монастирю грамоту на десятину врожаю з села Мирча, але після того як родинні володіння перейшли іншому власнику, це право монастир втратив. Після повернення василіан до Красного

Броду (1729 р.), 1752 р. вони побудували кам'яну церкву, а 1759 р. – кам'яний монастир [103].

В епоху Марії Терезії (1740-1780 рр.) та її сина Йосифа II (1780-1790 рр.) відносини між церквою і державою зазнали істотних змін. Уряд освічених монархів все більше прагнув повернути клір до виконання державних завдань. Ідеї Просвітництва різними шляхами доходили до русинської інтелігенції, яка в основному складалася з “білого” та “чорного” духовенства. Проте, якщо представники вищого кліру греко-католицької церкви могли знайомитися з цими ідеями з перших рук у Відні (адже в столиці монархії вони бували регулярно, починаючи від єпископа І.Брадача), то до рядового духовенства (парафіяльних священників і ченців) вони доходили опосередковано, як правило, через циркуляри (т.зв. “убіжники”) єпископа Андрія Бачинського, зміст яких переписували благочинні, і в такий спосіб, в залежності від добросовісного ставлення до своїх функціональних обов'язків, знайомили паству з розпорядженнями Королівської Намісницької Ради. Добротний аналіз кирилических циркулярів (убіжників) мукачівського єпископа А.Бачинського, здійснений сучасним угорським русиністом Іштваном Удварі [104], дозволяє переконатися в тому, що у зв'язку з церковною реформою австрійських Габсбургів у 70-80-х роках XVIII ст. традиційний вплив чернецтва на релігійне життя Мукачівської єпархії істотно підупав. Проте, як зазначає церковний дослідник о.Олександр Баран, “Єп. Бачинський заактивізував також отців Василіан до релігійного піднесення Мукачівської єпархії” [105]. Для цього він наказує при кожному монастирі проводити великі відпусти, щоб вірники могли ближче придивлятися до величної краси східного обряду. А щоб цей обряд залишався зразковим і чистим від чужих – латинських впливів, єпископ відправляє двох монахів до Києво-Печерської Лаври [106].

Цілком ймовірно, що до єпископа А.Бачинського монахи-василіани Мукачівської єпархії у своїй пастирській діяльності не керувалися ніякими правилами чи статутом, за винятком приписів св. Василя Великого. Очевидно після повернення тих монахів з Києва ігумен Мукачівського монастиря Іоанкій Базилевич (який упродовж 38 років займав цю посаду до своєї

смерті у 1821 р., крім того, будучи ще й тривалий час протігуменом угорської провінції ЧСВВ) [107], 1777 р. на 33 сторінках, уклав рукописний статут ЧСВВ – “Правила и установления монашеская”, затверджених власноручним підписом і печеткою єпископом А.Бачинським 30 липня того ж року. “Правила” складаються з 13 глав: О послушанії, О нішете, О чистоте, О молитве, О чтенії книжном, О трапезе, О одеждах братії, О должностях настоятеля, О должностях наместника, О духовном, О новоначальных, О должностях служителей, О должностях протігумена [108]. Цими “Правилами” монахи керувалися аж до реформи василіан на Закарпатті, проведеної на початку 1920-х років галицькими ченцями ЧСВВ Сронімом Малицьким, Глібом Кінахом та Полікарпом Буликом. Дозвіл на проведення реформи Конгрегація Східних Церков у Римі дала 6 червня 1921 р. [109]. Сам же автор “Правил” о. І.Базилевич написав перший і єдиний нарис історії Мукачівського монастиря Чину святого Василя Великого, який з'явився на латинській мові у Кошицях 1799-1805 рр. під назвою “Brevis notitia Theoderi Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis ordinis sancti Basili Magni...”, підписавшись “Authore R.P. Ioannicio Basilivits, Ordinis Sancti Basili Magni, in Venerabilis Monasterio de Monte csernek ad Munkacs Proto Hegumeno”.

Із незначної кількості циркулярів єпископа А.Бачинського, адресованих монахам, довідуємося про практику обрання настоятелів монастирів та нові обов'язки, які покладалися цивільною і церковною владою на ченців. Так, у циркулярі від 10 квітня 1784 р. єпископ інформує пріорів василіанського ордену, що на чолі невеликого монастиря Біксад, замість колишнього ігумена Якова Волковича, він призначив Гавриїла Бачинського, а його помічником Анастасія Андришковича. Єпископ також просить, щоб названі монахи якнайшвидше зайняли свої місця в монастирі, бо Королівська Намісницька Рада щоквартально просить від нього рапорт про монахів, у зв'язку з чим, він зобов'язує пріорів систематично сповіщати його про всі зміни у їх монастирях [110]. Проте вже в циркулярі від 12 лютого 1786 р. бачимо, що єпископ не призначає ігумена, а навпаки, піклується про дотримання порядку його вибору

згідно "Правил", розроблених І.Базилівичем. Мова йде про інструкцію ігумену монастиря в Марія Повчі про порядок обрання пріора, з якої видно, що участь у виборах беруть всі ченці, піддиякони, дякони, пресвітери [111]. Та в іншому убіжнику від 22 лютого 1786 р. А.Бачинський дає розпорядження про порядок обрання намісником монастиря в Марія Повчі Григорія Палчика, зазначаючи, що новообраний повинен знати латинську мову ("щоб не був невігласом в латинській мові"), "бо ця якість настоятелю за сучасного політичного становища є конче потрібною". Тут же єпископ передає розпорядження цивільної та церковної влади щодо наставлення намісників монастирів: в кожному монастирі існуюча законна громада обирає собі ігумена, або першонастоятеля вільним голосуванням; кандидатом може бути як колишній ігумен, так і будь хто інший, якого збори монастиря на що посаду запропонують, з умовою, що: 1) обраний повинен бути в ієрейському сані із даної єпархії і 2) голосуючі повинні бути ієреями або кліриками, а монахи, які ніякого чину не мають, брати участь у виборах не можуть, і їх голос не приймається. Обраний ігумен повинен мати свого намісника і помічника, але не має право самочинно переселяти монахів із одного монастиря в інший без рішення зборів законної громади даного монастиря [112]. В циркулярах єпископа А.Бачинського від 18 лютого 1789 р. знову йдеться про порядок вибору ігумена монастиря в Марія Повчі, оскільки через кожні три роки проводились вибори настоятелів монастирів [113]. У зв'язку із запланованими на 19 серпня 1792 р. виборами настоятеля Мукачівського монастиря, своїм циркуляром від 29 липня того ж року, єпископ запрошує монахів чернечого ордену на збори [114].

Проаналізований вище фактичний матеріал і та незначна частина циркулярів єпископа Андрія Бачинського дозволяє думати, що монахи ЧСВВ, на відміну від попередніх часів, стали більш структурованими з організаційного та юридичного погляду, а отже, почали значно залежати як від церковної, так і від цивільної влади. Поступово на зміну середньовічній убогості від неуттву монахів (як і до речі парафіяльного духовенства, про що в даній розвідці не йдеться), з церковними реформами

Габсбургів приходять чимала монастирська власність та провіта ченців. А.Бачинський вміло використав ці зміни для відродження духовності, культури та національної свідомості греко-католицького духовенства. "З'явившись в належному місці і в потрібний час", єпископ вміло наніс на збережену церковно-обрядову традицію (не мала заслуга в чому василіанських монахів), розуміння модерної конфесійно-національної ідентичності [115].

"Іосифінська" та "февроніанська" конфесійна політика австрійських Габсбургів, впроваджувані як модернізаційні заходи держави, в цілому негативно вплинули на монастирське життя василіан Мукачівської єпархії. "Тоді не тільки єпархіальне духовенство, але також чернецтво перейнялося вільнодумством, суто світськими ідеями, що довели до цілковитого занепаду церковної карності (дисципліни - авт.) й легковажного ставлення до духовного життя... Один старий закарпатський василіанин сумно писав "выгасла высшая духовная жизнь, а истинный монашеский дух померк". З упадком чернечої карності й духовного життя настав також брак покликань, а багато молодих василіан покидало чернече життя" [120]. Підтвердження цим словам знаходимо в нижченаведеному фактичному матеріалі.

У 1819 р. угорський примас Олександр Руднай розпочав підготовку до крайового церковного собору, який мав відбутися у вересні 1822 р. в Братиславі і мав зупинити великий занепад моральності як між кліром, так і серед мирян, покращити виховання кліру, впорядкувати монаші чини і церковні трибунали. На підготовчому єпархіальному соборі Мукачівської єпархії, який відбувся 1-8 жовтня 1821 р., вибрали по одному делегатові на краєвий собор від кожного намісницького округу і по одному від кожного монастиря, крім ігумена. Серед обговорених на єпархіальному соборі питань, мало місце і питання про чернече життя, зокрема, було вирішено, що монахам, крім постів в непісні дні, дозволяється м'ясоїдіння [121]. Згідно наказу папи Пія IX про проведення канонічної візитації усіх монашеских чинів і об'єднань в Австрійській імперії, візитація Чину монашого і Мукачівського монастиря була проведена за наказом єпископа Олексія Почія консисторіальним

нотарем Михайлом Лучкасом 15 вересня 1826 р. [122]. Важко сказати, наскільки проведена візитація василіанських монастирів сприяла покращенню чернечого життя в Мукачівській єпархії, оскільки маємо з кінця 1820-х років досить контрверсійну інформацію про освітньо-культурний стан обителів і їх мешканців.

З одного боку, історія із співробітником ужгородського пароха Йоаном Петровичем, якого за вчинений публічний скандал в Ужгородській семінарії, керівництво єпархії 1828 р. відправило до Малоберезнянського монастиря [123], свідчить що монастирі служили засланням для кліриків, бо інакше до них молодь не йшла. Проте, інший випадок, коли парох греко-католицької церкви св.Варвари у Відні, священник Мукачівської єпархії Іван Фогорашій 13 січня 1829 р. звертався до свого єпархіального керівництва відправити до італійського міста Люкки священників і півцеучителів для заснування в тамтешньому князівстві Карла Людовика Бурбона, іспанського інфанта, греко-католицької церкви, йшлося про двох монахів (священника і диякона) Чину св.Василія Великого. 17 лютого 1829 р. єпископ О.Почій погодився на прохання І.Фогорашія і священником призначив о.Бонифатія Стромецького ЧСВВ. 17 березня 1829 р. від імені князя І.Фогорашій роз'яснює, що "найліпше відповідають монахи чина св. Василія В., але якщо серед них не знайдуться, можна прислати і із світського духовенства, однак, пресвітер і диякон повинні носити бороду і одягатися строго по східному обряду і завжди так і ходити". Та 4 червня 1829 р. о.Б.Стромецький несподівано помер, і єпископ О.Почій почав шукати іншого священника, але уже серед світського духовенства, бо із монахів ніхто більше не зголосився [124]. Врешті-решт, залишивши "на відростання по дорозі бороди і волосся", що було абсолютною умовою, до Люкки 17 червня 1829 р. вийшли з Ужгороду місцевий парох Михайло Лучкай, диякон Антоній Лаббанц і двоє півце-вчителів - клірик Мукачівської єпархії Василь Талакович та клірик Пряшівської єпархії Іоанн Микулич [125]. За відсутності М.Лучкай, адміністраторами ужгородської парафії змінилися п'ятеро осіб, але першим був монах ЧСВВ о.Авксентій Францовскій [126]. Після повернення перших двох священників додому 1830 та

відповідно 1831 рр. серед кандидатів на їх місце зустрічаємо і о.Андершинна, члена ЧСВВ, який, правда, навряд чи поїхав до Люкки, бо документи його згадують під 1834 р. "тут, вдома" [127]. Загалом за 16 років керування ужгородською парафією М.Лучкай мав 15 співробітників, з яких п'ятеро були монахами ЧСВВ; це - Олександр Лаббанц, Авксентій Францовскій, Ісаєя Неасвич, Варнава Дропчак та Іоаннік Сміляк [128].

Тенденції першого випадку спостерігаємо і від 1835-1836 рр. Так, засудженого 24 листопада 1835 р. за дисциплінарний проступок адміністратора в Улич-Криві о.Андрія Барановича, який гостюючи в ужгородського пароха М.Лучкай обпивався вином, було наказано закрити в Мукачівський монастир. Будучи не в змозі витерпіти суворість, голод і холод в монастирі, він разом з засудженим на шість місяців закриття, щотижня три дні на хлібі і воді та іншими євюкутами о.Юліаном Поповичем, 15 лютого 1836 р. втекли з монастиря. Про нестерпні умови в монастирі свідчить той факт, що коли їх ввіймали в напрямку до Ужгорода Середньому, консисторія знову розпорядилася повернути їх до монастиря, але наказала протоігумену подбати про харчування, тепло та ін. [129]. Інша історія також пов'язана з іменем М.Лучкай. Але на цей раз йдеться про взаємні звинувачення між ним та протоігуменом ЧСВВ Яковом Бованковичем, який звинувачував ужгородського пароха в тому, що коли просив від нього 21 січня 1836 р. заслужену платню, яка заходилася двом монахам - Іоанніку Смілякови, лучкаєвому ж співробітникові, та Галактіону Бачковскому, адміністратору в Терговищах, М.Лучкай не видав йому грошей і принизив його у чести [130]. Але як з'ясувалося пізніше, відповідаючи протоігумену угорської василіанської провінції Я.Бованковичеві, М.Лучкай зауважив, що той скривдив його з вином, бо замість 10 бочок мукачівського вина за гроші, які йому винний був, дав бобовищанського вина [131].

Із наведених прикладів, можна зробити висновок, що якщо до "йосифінських" реформ монастирі забезпечували єпархію інтелекту-альними кадрами, служили осередками християнської моралі і добродетності, зрештою відігравали роль культурних центрів, то з цього часу, вони поступово перетворювалися на

своєрідні місця заслання, в яких не з доброї волі відбували покарання за свої проступки молоді клірики та священники.

Намагання залучити закарпатських василіан до культурно-освітньої праці, зокрема, заснування ними кириличної друкарні, спробував мукачівський єпископ Василь Полович (1837-1864 рр.) [132]. Моральний занепад чернечої набожності призвів до ситуації, коли серед руських діячів доби "національного відродження" на Закарпатті, які залишили по собі пам'ять у нащадків, можемо назвати лише двох монахів василіан – це Володимира (Іпполіта) Терлецького та Анатолія Кралицького. В.Терлецький перебував в Австро-Угорській імперії на протязі 1857-1872 рр. [133]. 9 червня 1858 р. в Мукачівському василіанському монастирі, куди він був відправлений прем'єром австрійського уряду графом Буолом, прийняв чернечий постриг і нове ім'я – Володимир. 11 червня 1858 р. його перевели до Малоберезнянського монастиря, а у 1861 р. – призначили магістром новіціату в Краснобрідському монастирі [134]. Та з листів брата Якова Івана Головацького довідуємося, що о.Терлецький почувався "какь-то тесно, скучно, т.е. не находить одномышлящихъ между Венгерскою братією" [135]. Приятелюючи тут лише з Олександром Духновичем, о.Іпполіт наприкінці 1858 р. у його супроводі уперше вирушив до Галичини для збору пожертв на свій Малоберезнянський монастир [136]. Однак, за причетність до обрядового пуритського руху за очищення східного обряду від латинських нашарувань, о.І.Терлецького 1872 р., було виселено за межі Австро-Угорщини. Що ж до о.А.Кралицького, то він, згідно реляції мукачівського єпископа Юлія Фірцака (1891-1912 рр.) від 30 листопада 1908 р. про стан Василіан на Закарпатті, "віддався цілим серцем культурно-освітній праці поневоленого народу, а всі інші співбрати по Чину осудили його у мадярській пресі й погрозили йому, що задля його "слав'янофільства" відкинуть його кандидатуру на протоігуменське становище" [137]. Новий протоігумен василіанської провінції в Угорщині о.Левканич "пішов по лінії мадяризаційної політики і довів Закарпатську провінцію отців Василіан до жалюгідного стану", коли у 8-ми монастирях ЧСВВ на теренах історичного

Закарпаття залишилися всього 24 ієромонахи і 2 помічники [138].

Схвильований таким становищем василіан, Синод Мукачівської єпархії під головуванням єпископа Ю.Фірцака, який відбувся 8-10 листопада 1903 р., постановив провести реформу монастирського життя на зразок тієї, яку провели на бабі Добромильського монастиря в Галичині. Про реформу василіан Угорщини йшлося ще в 1853 р., однак лише зараз приступали до неї серйозно. За планом, затвердженим цим же Синодом, реформу василіан на Закарпатті мали провести отці-василіани з Галичини або угорські єзуїти [139]. Однак, якщо проти угорських єзуїтів виступав єпископ Ю.Фірцак, то проти галицьких василіан була угорська влада. Тому мукачівський єпископ рішився зреформувати закарпатських василіан власними силами [140]. Та реформа наптовхнулася на нову перешкоду – національний сепаратизм русинської і угорської гілки василіанського чину. Кожна національна провінція ЧСВВ утворила свої окремі монастирські структури: румунський греко-католицький єпископ Варадину В.Госсу домагався вилучення Біксадського монастиря із Мукачівсько-Русинської провінції ЧСВВ, щоб започаткувати румунську гілку василіан, а адміністратор новоствореної 1912 р. угорської Гайдудорозької греко-католицької єпархії, єпископ С.Мікловшій, вимагав вилучення із Закарпатської провінції ЧСВВ Маріяповчанського монастиря [141]. І лише після входження Підкарпатської Русі до складу Чехословацької республіки (1919 р.), позбувшись угорських монахів-опозиціонерів, протоігумен ЧСВВ о.Хома звернувся з проханням до галицьких василіан розпочати реформу п'яти закарпатських монастирів – Мукачівського, Ужгородського, Малоберезнянського, Боронявського та Імстичів-ського, що залишилися в складі Мукачівської єпархії [142].

IV

Таким чином, історія Чину Святого Василя Великого на Закарпатті має свою давню, хоч і до кінця не відому, традицію. Відсутність належним чином документованої середньовічної церковної історії Мукачівської єпархії не дозволили глибше і

ширше наблизитися до предмету дослідження. Проте використані у даній студії письмові джерела (передусім, із праць І.Базилевича, М.Лучкая, І.Дулишковича, А.Годинки, О.Петрова, А.Пекаря, О.Барана, І.Удварі, В.Пагірі та ін.), дозволили систематизувати різномірний фактичний матеріал і дали можливість зробити певні узагальнення та висновки.

По-перше, св. Василій Великий, як Отець Церкви "східному чернецтву надав радше етичний, як юридичний устрій" [116]. Відомі два устава цього святого – Великий, з 55 розлогими загальними настановами, та Малий, який складається з 313 стислих правил [117], передбачали вибір настоятеля, який, наслідуючи у всьому Господа й керуючись його заповідями, був би прикладом для чернечої спільноти [118]. Тому часті покликання на правила св. Василя Великого без зазначення джерела підкреслюють радше на дотриманні традицій східного чернецтва, ніж вказує на знання самих правил, тексти чи витяги з яких часто навіть не значилися серед бібліотечних каталогів обителів. Саме в такому контексті слід розглядати положення уставів св. Василя про східне чернецтво в реаліях релігійного життя Мукачівської єпархії від початків його виникнення на теренах сучасного Закарпаття і до кінця XVIII ст.

По-друге, вживаний часто загальнопоширений щодо монахів східного обряду термін "василіани" спочатку з'явився на Заході (на Сицилії у XII ст. та папських документах починаючи з XIII ст.), і лише починаючи з середини XIV ст., для вирізнення ченців "грецької віри" від латинських монахів, він поширюється на українсько-білоруських теренах.

По-третє, в умовах посттридентського еклезіологічного мислення серед частини українсько-білоруської ієрархії, що вступила в канонічну єдність з Romana Ecclesia в Бересті 1596 р., виникло відчуття потреби в реформуванні чернечого стану, оскільки саме з його середовища традиційно у Східній Церкві обирали єпископа, то спадало на думку, що таким чином буде піднесено професійний духовний та інтелектуальний рівень духовенства і всієї Церкви, та забезпечено успіх поширення унії. Так, завдяки Й.Рутському 1617 р. і виник на українсько-білоруських землях Речі Посполитої Чин Святого Василя Великого, легітимність якого була підтверджена 1631 р.

ніною римським Урбаном VIII. Практика вибору єпископа лише з числа монахів-василіан була скасована тільки австрійською імператрицею Марією Терезією у другій половині XVIII ст. І тим не менше, заснований Й.Рутським ЧСВВ, за висловом о.Порфірія В. Підручного, став "семінарією єпископів" [119], бо протягом XVII–XVIII ст. не лише формував, але й підтримував ієрархічну будову тіла уніатської церкви, єпископи якої були віддані ідеї з'єднання, мали високу духовну освіту і знали загальні правила чернечої досконалості.

По-четверте, в Угорщині, до складу якої входила територія сучасного Закарпаття, принаймні до початку XIII ст., переважали монастирі східного обряду, які з'явилися тут з часів місіонерської діяльності на Моравії святих Кирила та Мефодія (60-80-ті роки IX ст.). Перші виразні згадки про чернече монастирське життя на Закарпатті відносяться не раніше XIV ст. Усілякі спроби задавнити цю традицію при відсутності письмових джерел успіху історичній науці не приносять, бо як відомо історія починається там, де присутні писані документи. В процесі колонізації жителями Південно-Західної Русі (Галичина, Волинь, Поділля, Покуття), яку проводили угорські королі для заселення спустошених навалом монголо-татар північно-східних комітатів Угорщини, очевидно поширюється (з виникненням перших монастирів на історичному Закарпатті – в Грушеві (Мараморонський комітат) та Мукачеві (Березький комітат) термін "монахи-василіани". Звідси бере свій початок галицько-перемиський слід в історії мукачівських (передусім) ченців-василіан, з числа яких з кінця XV і до середини XVIII ст. частенько обиралися мукачівські єпископи.

По-п'яте, тривалий час Мукачівський і Грушівський монастирі (фактично до XVII ст. включно) залишалися єдиними осередками чернечого життя серед русинів та волохів Верхньої Угорщини. Релігійне протистояння за межі юрисдикції архієрейської влади настоятелів (ігуменів) монастирів все більше віддаляли один від одного ці два "центри", що зрештою привело до ситуації, коли 1491 р. королівською грамотою мукачівський ігумен Іоанн був названий "єпископом русинів і волохів грецького обряду", то в Грушеві цим зигнорували. Політичний розкол Угорщини (після битви під Мохачем 1526 р.)

ще більше дезінтегрував чернечу спільноту Мукачівської єпархії, північно-західна територія якої потрапила під владу австрійських католиків Габсбургів, тоді як південно-східна – опинилася в складі протестантських (кальвіністських) трансильванських князів.

По-шосте, Й.В.Рутський очевидно більше мав на думці відродження самої Церкви й поширення унії, ніж саму організацію Василіанського чину (внутрішнє впорядкування ЧСВВ йому так і не вдалося довершити). Він більше турбувався про те, що монахи-василіани через свою місіонерську діяльність повинні зробити для поширення з'єднання не лише на Русі, але й на всі довколишні слов'янські країни. Це підтверджує той факт, що поширення унії в Мукачівській єпархії в першій половині XVII ст. було пов'язане з галицькими монахами-василіанами. Спочатку невдалу спробу проголосити унію в Краснобрідському монастирі здійснив 1613 р. перемишльський єпископ А.Крупецький, а у 1620-1640-х роках прихильниками з'єднання були мукачівські єпископи галицького походження І.Григорович та В.Тарасович. Втім і серед ініціаторів Ужгородської унії 1646 р. були монахи-василіани П.Петрович та галицький чернець Г.Косовицький (Косович). Саме Парфеній Петрович 1655 р. став першим уніатським мукачівським єпископом.

По-сьоме, одночасно з поступовим занепадом Грушівського монастиря (востаннє згадується у 1690-х роках), на території Мукачівської єпархії виникають нові монастирі, важливу роль серед яких відіграють Імстичівський (перша згадка 1654 р.) та Углянський, куди після смерті православного мукачівського єпископа І.Зейкана, переміщується осідок православних владик Й.Стойки та Д.Теодоровича, під керівництвом яких на зламі XVII – XVIII ст., щоб протидіяти поширенню унії за єпископства Й. де Камеліса, в Мараморошському комітаті наче гриби після дощу з'являються один за одним невеличкі обителі монахів-василіан. Втім до 1720-х років архієрейська влада мукачівських уніатських єпископів на ці монастирі не поширювалася, і лише після насадження в цьому регіоні унії, в чому проявили себе настоятель Мукачівського монастиря Й.Годермарський та мукачівський єпископ Г.Бізанцій,

єхизматичний Мараморош було підкорено (щоправда, не без австрійських багнетів) владі з'єднаного єпископа Мукачева.

По-восьме, починаючи від "архімандрита Чернечої гори" Й.Годермарського настоятелі Мукачівського монастиря заперечували претензії єпископів на його власність, оскільки за грамотою подільського князя Ф.Коріятовича 1360 р. монастир належав його ігуменам, а не єпископам. Та поза як єпископи обиралися як правило з числа настоятелів Мукачівського монастиря, Й.Годермарському нічого не залишалось як підписати з тогочасним апостольським вікарієм Г.Бізанцієм *modus vivendi* про розмежування прав єпископа та ігумена щодо Мукачівського монастиря, скріплену угодою 1717 р. І хоч після смерті Й.Годермарського 1729 р. монахи Мукачівського монастиря одногolosно обрали своїм настоятелем єпископа Г.Бізанція, по суті це нічого не змінило, бо і в наступному стосунки між настоятелями монастиря на Чернечій горі та мукачівськими єпископами погіршувались, аж поки М.Ольшавський 1767 р. не залишив давню резиденцію своїх попередників і переселився у приватний будинок до своєї племінниці в Мукачеві.

По-дев'яте, починаючи з 1733 р. усі монастирі ЧСВВ на території Мукачівської єпархії були підпорядковані протоігумену, що свідчить про певну структурованість василіан на Закарпатті. Виходячи із опрацьованих джерел першими цю посаду в хронологічному порядку займали Г.Булко, Г.Лазин, М.Шогайда, С.Ковейчак, І.Базилевич та А.Коцак. Втім, не претендуючи на беззаперечність даної послідовності, очевидним є той факт, що лише у 1777 р. для монахів ЧСВВ були розроблені протоігуменом І.Базилевичем і схвалені єпископом А.Бачинським "Правила и установления монашеская", що до реформи василіан на Закарпатті на початку 1920-х років були єдиним керуючим статутом в житті чернечої братії.

По-десяте, в історичних письмових пам'ятках існує достатньо доказів на користь поширеної в церковній історіографії тези про те, що тривалий час (принаймні до початку XVIII ст.) духовенство Мукачівської єпархії, особливо чернецтво, формувалося переважно із вихідців з Галичини. До

єпископа І.Брадача, який перед висвяченням уже не складав чернечих обітниць (1767 р.), як і всі його наступники, мукачівськими архієреями були обов'язково саме ченці-василіани. Більше того ряд мукачівських єпископів (Г.Бізанцій, С.Ольшавський, Г.Блажовський) були висвяченими то у Володимирі, то у Львові (Уневі) киево-галицькими уніатськими митрополитами. Галицький вплив в релігійно-культурному житті Мукачівської єпархії відчутний і в тому, що для задоволення духовних потреб духовенства та вірників східного обряду єгерська капітула 1727 р. затверджує рішення, прийняті на Замостьському синоді 1720 р. Давньоукраїнський (галицький) мовний варіант помітний в інтелектуальному середовищі мукачівської єпископської канцелярії, в якому з часів Й. де Камеліса продукувалися твори для виховання місцевої церковної інтелігенції. Почасво-києво-львівський вплив також помітний і серед виявлених бібліотечних фондів А.Коцаком, під час опису мараморошських схизматичних монастирів 1788 р.

По-одинадцяті, внаслідок "йосифінської" та "февроніанської" політики в державно-церковних відносинах Австрійської імперії, василіанські монастирі опинилися у вкрай критичному становищі, які нагадували в XIX ст. швидше "камери для ув'язнених" кліриків і священиків, куди їх засилало керівництво єпархії, ніж келії, і коли б не реформа Чину Святого Василя Великого у Галичині від 1882 р. та на Закарпатті від 1920 р., чернече життя василіан було приречене до цілковитого занепаду.

І останнє. Підсумовуючи, очевидно слід роздумати заголовок даної студії. Від початків виникнення чернечого посвяченого життя на Закарпатті (XIV ст.) і до Ужгородської унії (1646 р.) орієнталізм монахів-василіан сумніву не піддається. Існуючі в цей час два монастирі – в Мукачеві та Грушеві (окрім мало помітних в Красному Броді та в Углі), не багато дають свідчень про місіонерську діяльність монахів-василіан, за винятком, хіба що їх настоятелі користувалися чи то претендували носити титул "єпископа русинів і волохів грецького обряду" з осідком в Мукачівському монастирі на

Чернечій горі. В ранньомодерний час, під впливом подій у Бересті 1596 р. та реформи василіан – утворення на українсько-білоруських землях Речі Посполитої ЧСВВ у 1617 р., ситуація поступово міняється. Укладення Ужгородської церковної унії, яка з огляду на її протагоністів виглядає як епігон берестейських подій, спричинилася до зміни у діях та світогляді монахів. Жоден із двох на той час монастирів на території Мукачівської єпархії не прийняв ідеї унії. І лише згодом, здібніші серед василіан, отримуючи в латинських школах освіту і займаючи чільні посади в Рутенській церкві, несли дух оциденталізму. Не випадково серед монахів-василіан лише наприкінці XVII-XVIII ст. з'явилися освічені єпископи, які розликовсоджуючи латинський вплив, водночас поширювали західні стандарти культури, що видно на прикладі Й. де Камеліса, Г.Бізанція, М.Ольшавського. Втім лише за часів єпископа Андрія Бачинського, який не будучи зобов'язаним чернечому стану, та секуляризованим освітнім реформам Габсбургів, вплив василіан у житті Мукачівської єпархії істотно впав. Організована структура ЧСВВ на чолі з протоігуменом та власними правилами і статутом посвяченого життя у монахів-василіан на Закарпатті виникає досить пізно у 30-70-х роках XVIII ст. Та поступово між "чорним" і "білим" духовенством утворюється глибока прірва, яку вдалося залатати лише з проведенням у 1920-х роках галицькими василіанами реформи ЧСВВ. Отож, галицький шлейф в історії василіан на Закарпатті настільки помітний, що його годі доводити.

1. Дет. про діяльність Василіанського чину на українсько-білоруських землях Речі Посполитої у XVII – XVIII ст. див.: о. Підручний П. Початки Василіанського чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих "Берестейських читань" (Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р.) /Ред. Б.Гудзяк, співред. О.Турий. Львів, 1997. С.79-101 (дискусія. С.101-124); Новицкая-Ежова А. Орден базилиан и его культурно-просветительская деятельность на украинско-белорусско-литовских землях Речи Посполитой // Славяноведение. 1996. № 2. С.33-47; о. Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589-1891). Львів: Львівська Богословська

- Академія, Інститут канонічного права, 2000. С.138-140, 177-178; Глисюк Я., Турій О. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України, 1939-2001 роки // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 3. Львів, 2001. С.360-362; Історія релігії в Україні: в 10-ти томах. Том 4. Католицизм /За ред. П.Яроцького. К., 2001. С.256-264, 283-287.
2. Лужицький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви. Філадельфія, 1954. С.449-494; Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василіанського Чина XVII - XX ст. Рим, 1979. С.50, 56, 61; Історія релігії в Україні... Т.4. С.340-342, 353-355.
 3. Дет. див.: Історія релігії в Україні... Т.4. С.355-364; Глисюк Я., Турій О. Назв. праця. С.362-353; Лозинський М. Відновлення книговидання ЧСВВ у Галичині наприкінці XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича /Уклад Б.Якимович. Львів, 1998. Вип.5. С.383-392.
 4. Wosiurkiw B. The Ukrainian Greek-Catholic Church and the Soviet State (1939-1950). Edmonton-Toronto, 1996. P.28-30, 215-216.
 5. Глисюк Я., Турій О. Назв. праця. С.369.
 6. Лучкай М. Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час): У шести томах /Дешифрування рукопису, переклад українською мовою та покажчики Ю.М.Сака. Том II. Ужгород: Закарпаття, 1999. С.58.
 7. Там само. Т.ІІ. С.69.
 8. Там само. Т.ІІ. С.81.
 9. Там само. Т.ІІ. С.76.
 10. Там само. Т.ІІ. С.81.
 11. о. Пекар А., ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття. Том I. Єрархічне оформлення. Вид. друге. Рим-Львів, 1997. С.15. Детальніше про руські монастирі східного обряду в середньовічній Угорщині див.: о.Пап С. Історія Закарпаття. Том I. Івано-Франківськ: "Нова Зоря", 2001. С.224-232.
 12. Цит. за: Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІ. С.71.
 13. Див. наприклад: Феніч В. До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачеве і мараморощьськими православними центрами (1391-1733 рр.) // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. Сату Марє, 1999. С.184-187. Його ж:

Заснування Мукачівської єпархії: історіографічні міфи та історичні реалії /Знаходиться у друці.

14. Там само.
15. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІ. С.195, 207; Пагіря В. Монастирі Закарпаття (1360-1939). Мукачево: Мукачівсько-Ужгородська православна єпархія, 1994. С.10-11, 21-23.
16. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІ. С.207, 221.
17. Там само. Т.ІІ. С.228-229.
18. Там само. Т.ІІ. С.234, 236-237.
19. Там само. Т.ІІ. С.182, 242-245.
20. Там само. Т.ІІ. С.247.
21. о. Пекар А. Назв. праця. С.22-26. Його ж. Ужгородська унія та її творці (1646-1996) / Відбитка із "Записок ЧСВВ". Т.ХV. Рим, 1996. С.253-262.
22. Попович М. Федор Корятювич - русинський воєвода. Пряшів: Русинська оброда, 1992. С.60-63.
23. Лучкай М. Назв. праця. Т.2. С.24, 38.
24. о.Пекар А. Нариси... Т.1. С.22-23. Його ж: Ужгородська унія... С.253-254.
25. 8 (28 квітня) травня 1629 р. - Біполе (?) Лист Йосифа (Рутського) до коронного підчашого Миколая Сенявського / Публ. о. Мишик Ю. З епістолярної спадщини Київського митрополита Йосифа (Рутського) // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. Число 3. Львів, 2001. С.469.
26. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІ. С.259-261.
27. Дет. див.: Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІ. С.259-262; Пекар А. Нариси... Т.1. С.26-27. Його ж: Ужгородська унія... С.262-265.
28. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІ. С.268-271; Пекар А. Нариси... Т.1. С.27-29. Його ж: Ужгородська унія... С.265-270.
29. Пекар А. Нариси... Т.1. С.29.
30. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІ. С.275-284.
31. Феніч В.І. Заснування Імстичівського монастиря та його діяльність в австрійській і австро-угорській часи. // Сакрадика-Карпатика. Вип.10. Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в XIX - XX століттях. Ужгород: Два кольори, 2001. С.21-22.
32. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІ. С.299-300, 331.
33. Там само. Т.ІІ. С.301-302.
34. Там само. Т.ІІ. С.319-320; о.Баран О. Церква на Закарпатті в роках 1665-1691 /Вид. "Богослові". Т.ХХХІІ. Ч.36. Рим, 1968. С.117-120.

35. Годинка А. Книга писаных цыриликъ документов угорскихъ русинов // *Hodinka Antal válogatott kéziratái / Válogatta, szerkesztette és bevezető élettrajzot írta: Udvari István, Nyiregyháza, 1992. 78, 82.Old.*; Фенич В.І. Заснування Імстичівського монастиря... С.24-25.
36. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІ. С.182; Орос О. Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування: Штрихи історії українського друкарства / У пошуках Грушівської друкарні / Пердм. Д.М.Федаки; Про автора Н.В.Кушко. Ужгород: Закарпаття, 2001. С.20.
37. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.6-7; Баран О. Назв. праця. С.128-137.
38. Баран О. Назв. праця. С.131-132; Пекар А. Ужгородська унія... С.280.
39. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.9, 11, 21.
40. Там само. Т.ІІІ. С.26.
41. Дулишкович І. Историческія черты Угро-Русскихъ: В 3-х т. Унгварь, 1877. Т.ІІІ. С.3-4; Петров А. "Старая Вера и унія" въ XVII-XVIII вв. СПб., 1905-1906. Т.ІІ. С.30; *Hodinka A. A munkási görög katholikus püspökség okmánytára. I. köt. 1458-1715. Ungvár, 1911. 297-298. Old.*
42. Гаджега В. О первыхъ початкахъ народнаго школьничества на Подкарпатской Руси // *Подкарпатська Русь, Ужгород, 1927. № 2. С.31.*
43. Дулишкович І. Назв. праця. Т.ІІІ. С.5-13; *Hodinka A. Okmánytára... 317, 346-350, 370-376, 417; Пекар А. Ужгородська унія... С.282.*
44. Удварі І. Образчики з історії подкарпатських Русинів XVIII століття. Изглядованя з історії культури и языка. Ужгород: Удавательство В.Падяка, 2000. С.173-174, 176.
45. Пекар А. Нариси... Т.І. С.70-71.
46. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.115.
47. Там само. Т.ІІІ. С.142, 169.
48. Там само. Т.ІІІ. С.153.
49. Там само. Т.ІІІ. С.173-174.
50. Дулишкович І. Назв. праця. Т.ІІІ. С.62-63.
51. Пагиря В. Назв. праця. С.20.
52. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.165.
53. Там само. Т.ІІІ. С.174.
54. Там само. Т.ІІІ. С.137-140, 177.

55. Пекар А. Нариси... Т.І. С.72-75. Його ж: Ужгородська унія... С.285.
56. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.140.
57. Там само. Т.ІІІ. С.225.
58. Там само. Т.ІІІ. С.212-224.
59. *Basilovits J. Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits; olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis ordinis sancti Basilii Magni. Saxoviae: Ex Typographia Ellingeriana, 1799. Vol.I. Pars II. Appendix; Фенич В.І. Заснування Імстичівського монастиря... С.25-26.*
60. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.226.
61. Удварі І. Образчики... С.173.
62. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.239.
63. Там само. Т.ІІІ. С.240-241.
64. Там само. Т.ІІІ. С.252; Пекар А. Нариси... Т.І. С.53.
65. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.253.
66. Пагиря В. Назв. праця. С.20.
67. Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.254.
68. Там само. Т.ІІІ. С.255, 259, 266, 268, 269.
69. *Basilovits J. Op. cit. Pars II. P.171-173; о.Кінах Г. Пастирський лист о.Григорія Булко, ЧСВВ, мараморощського вікарія до єпископа І.Блажовського // *Annalecta OSBM. Vol.IV. Fasc.1-2. Жовква, 1931. С.205-210.**
70. Цит. за: Лучкай М. Назв. праця. Т.ІІІ. С.276.
71. *Basilovits J. Op. cit. Pars III, Caput I. P.6-56.*
72. Лучкай М. Історія карпатських русинів. Т.4 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику (МУКС). № 17. Братислава-Пряшів, 1991. С.41.
73. Там само. С.42, 63-64.
74. Там само. С.76; Удварі І. Образчики... С.161.
75. Лучкай М. Назв. праця. Т.4. С.82.
76. Там само. С.85; Удварі І. Образчики... С.162.
77. Лучкай М. Назв. праця. Т.4. С.106.
78. Там само. С.109; Пекар А. Нариси... Т.І. С.187.
79. *Elementa puerilis institutionis in lingua latina... Начало письменъ детямъ къ настаавленою на латинскомъ языке... /Передрук, Ниредьхаза, 1999; Basilovits J. Op. cit. Pars III. Caput VI. P.48; Стрипський Г. З старшої письменности Угорської Руси // *Записки НТШ. Львів, 1914. Т.СХVII-СХVIII. С.182-194.**

80. Луб І. Унійні проповіді на основі "Слова" св. М.Ольшавського, ЧСВВ, Станіславів, 1938, 31 с.
81. Годинка А. Епископъ Михаилъ Мануиль Ольшавський о релігійном положеніи своей діоцезии // Литературна Неделя. IV. 1944. Ч.10. С.117-118. Його ж: Переписка епископа нашего бл. Мих. Мануила Ольшавського (+1767) з тогашніми гуменами Гедеоном з Пазіном й Йоанніком з Скрипком. Жовква: Записки ЧСВВ, 1934, 38 с.
82. Лучкай М. Назв. праця. Т.4. С.103.
83. Там само. Т.4. С.111-113, 128, 142-143.
84. Там само. Т.4. С.128, 155.
85. Годинка А. По дешту о наших матриках // *Hodinka Antal válogatott kézíratai...* С.71-74.
86. Удварі І. Образчики... С.46, 48-49, 53, 60.
87. Годинка А. Грамотность и ученость наших священников до епископа А.Бачинського // Земледельскій календарь за высокосный годъ 1936. Ужгородь, 1935. С.119-123; Удварі І. Образчики... С.65-72.
88. Дет. див.: Дуже Л. Деловая письменность русинов в XVII – XVIII веках. Словарь, анализ, тексты / Под общей ред. Иштвана Удвари. Nyiregyháza, 1996. С.190-204.
89. Фельдвари Ш. Старопечатные книги кириллического и глаголического шрифтов Эгерской архиепископской библиотеки // *Славяноведение*, 1997, № 2. С.75-83.
90. Удварі І. Образчики... С.68-70, 135, 142-143.
91. Кінах Г. Назв. праця.
92. Баран О. Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті. Йоркстон, Саск, 1963, С.40-41.
93. Лучкай М. Назв. праця. Т.II. С.225.
94. Пагіря В. Назв. праця. С.80-91.
95. Там само. С.42-45.
96. Годинка А. Книга писаных шрильков документов... С.83.
97. Фенич В.І. Заснування Імстичівського монастиря... С.26.
98. Кралицкий А. Историческое описание монастырей Чина св. Василя Великого в Угорской Руси // *Месяцословъ на годъ 1866*. Ужгородь, 1866. С.33-34. Так само в: *Временникъ Ставропигійского Института на гг. 1872*. XI. Львов, С.116-117. Його ж: Список монастырей Чина св. Василя Великого, сеществующихъ иногда в. Марамороше и стертыхъ Императоромъ Йосифом II 1788 года // *Науковий Зборникъ*. Львовъ, 1865. С.50-

- 53; Кінах Г. Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765, 1809 // *Записки ЧСВВ*. Жовква, 1928. Т.III. С.533-446. Див. також: Ваврик М. Назв. праця. С.57.
99. A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összejárása / Szerkesztette: Udvari István. Nyiredyháza, 1990. Old.186.
100. Basilevits J. Op. cit. Cassoviae, 1804. Vol.II. Pars VI. Cap. III. P.11-15.
101. Ibidem; Удварі І. Образчики... С.135.
102. Лучкай М. Назв. праця. Т.3. С.265.
103. Ваврик М. По Василианських монастирях. Торонто, 1958. С.249-251; Пагіря В. Назв. праця. С.93-95.
104. Удварі І. Збірка жерел про студії русинського письменства. І. Кириличні уббїжники мукачівського єпископа Андрія Бачинського. Нїредьгаза, 2002. С.47-191.
105. Баран О. Єпископ Андрей Бачинський... С.59.
106. Недзельскій Е. Очеркъ карпаторусской литературы. Ужгородь, 1932. С.87.
107. Листоць. 1890, № 9. С.97-98. Дет. про І.Базиловича див.: Пронин В. Протоігумен Йоаннікій Базилович (1742-1821) // *Православная мысль*. Прага, 1957. № 1. С.40-48; Пекар А. Василианські протоігумени на Закарпатті // *Записки ЧСВВ*. Т.IX. Рим, 1974.
108. Філіп Л. Монастирі Чину Святого Василя Великого на Закарпатті // *Подкарпатська Русь*. 1992, 11 марта. С.3.
109. Нива. Львів, 1921. С.311.
110. Удварі І. Збірка жерел про студії русинського письменства... С.80-82.
111. Там само. С.86-87.
112. Там само. С.88-91.
113. Там само. С.91-96.
114. Там само. С.96.
115. Дет. про пастирську діяльність єпископа Андрія Бачинського див.: о.Баран О. Єпископ Андрей Бачинський... 63 с.; Удварі І. Образчики... С.73-106. Його ж: Збірка жерел... С.9-46; Задорожний І. Єпископ Андрей Бачинський в епістолярній спадщині. До 270-річчя від дня народження. Мукачево: Карпатська вежа, 2002. С.8-32.
116. Лаба В. Патрологія. Життя, письма і вчення Отців Церкви. Львів, 1998. С.234.
117. Там само. С.224.

118. Затворник, Феофан. Древние инокские уставы. М., 1994. С.276-283.
119. о. Підручний П.В. Назв. праця. С.94.
120. Цит. за: Нарис історії Василіанського чину святого Йосафата. Рим, 1992, С.388-389.
121. Гаджега В. Михайло Лучкай. Життєпис и твори. Ужгород: Друкарня оо.Василіан, 1929. С.31-33.
122. Там само. С.39.
123. Там само. С.42.
124. Там само. С.50-51.
125. Там само. С.53.
126. Там само. С.56.
127. Там само. С.71-72.
128. Там само. С.121.
129. Там само. С.75-77.
130. Там само. С.75-76.
131. Там само. С.79.
132. Нариси історії Василіанського чину святого Йосафата... С.389; Русакь Ю.П. Мукачевская епархія и ея борьба за права русскаго языка и народности во время епископства Василия Поповича // Карпаторусский сборник. Ужгород, 1931. С.50-68.
133. Дет. про його діяльність див.: Лисяк-Рудницький І. Іполіт Володимир Терлецький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х томах /Пер. з англ. К.: Основи, 1994. Т.1. С.221-249; Фенич В. Іполіт (Володимир) Терлецький і Закарпаття // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. Випуск 2. Ужгород, 1998. С.50-53; Серета О. Аспігта ambulans: о.Володимир (Іполіт) Терлецький і "руська народна ідея" в Галичині // Україна модерна. Число 4-5 за 1999-2000 рр. Львів, 2000. С.81-104.
134. Д-рь Владимир Терлецкій и его жительство на угорской Руси // Слово. Львів, 1872. 21 травня. Ч.41. С.1; 23 травня. Ч.42. Ч.1-2.
135. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-62 /Вид. К.Студинський, Львів, 1905. Т.П. С.364.
136. Там само. С.419.
137. Цит. за: Історія релігій в Україні. Том 4. Католицизм... С.380-381.
138. Нарис історії Василіанського чину святого Йосафата... С.391.
139. Там само. С.391.
140. Там само. С.393.
141. Там само.
142. Там само. С.394.